

Χώρος

ΚΕΙΜΕΝΑ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ, ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Ειδικό τεύχος – Αφιέρωμα

Πληθυσμός και Χώρος

Επιμέλεια

Βύρων Κοτζαμάνης & Μαρί-Νοέλ Ντυκέν

ΤΕΥΧΟΣ
ISSUE **32**

ΕΤΟΣ
YEAR **2021**

ΤΜ
ΧΠ
ΠΑ

Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής
Ανάπτυξης

Ειδικό τεύχος – Αφιέρωμα

Πληθυσμός και Χώρος

Επιμέλεια

Βύρων Κοτζαμάνης & Μαρί-Νοέλ Ντυκέν

Επιστημονικό Περιοδικό

αειχώρος

Διεύθυνση:

Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης

Περιοδικό ΑΕΙΧΩΡΟΣ

Πεδίον Άρεως, 383 34 ΒΟΛΟΣ <http://www.aeihoros.gr> e-mail: aeihoros@uth.gr

---

Επιμέλεια έκδοσης: Εύη Κολοβού

Layout: Παναγιώτης Μανέτος

Σχεδιασμός εξωφύλλου: Γιώργος Παρασκευάς-Παναγιώτης Μανέτος

Βύρων Κοτζαμάνης, Μαρί-Νοέλ Ντυκέν	4
Εισαγωγή	
Βασίλης Παππάς, Δημήτρης Σαρδελιάνος, Δημήτρης Κοτζίνος	6
Γεωγραφία των Κόμβων και Πληθυσμός: ένα εναλλακτικό χωρικό μοντέλο εκτίμησης της πληθυσμιακής κατανομής	
Ευγενία Αναστασίου, Μαρί-Νοέλ Ντυκέν	29
Ανάδειξη των ελκυστικών περιοχών της υπαίθρου ως προορισμών εγκατάστασης των Ελλήνων μετά το 2000	
Ιφιγένεια Κόκκαλη	59
Μετανάστευση και εθνοπολιτισμική «ποικιλότητα» των ευρωπαϊκών πόλεων: εννοιολογικές και μεθοδολογικές επισημάνσεις	
Μαρί-Νοέλ Ντυκέν, Σταματίνα Κακλαμάνη, Δημήτρης Καρκάνης	83
Η καθημερινή κινητικότητα των απασχολούμενων στην Ελλάδα και οι χωρικές διαφοροποιήσεις της έντασης του φαινομένου	
Αλεξάνδρα Τραγάκη	113
Οικονομική και Επιχειρηματική Δραστηριότητα των Αλλοδαπών στην Ελλάδα: η περίπτωση της Αττικής	
Κώστας Ρόντος, Νικόλαος Ναγόπουλος, Νικόλαος Πανάγος, Μαρία-Ελένη Συρμαλή	133
Μεταναστευτικές και προσφυγικές ροές στην Λέσβο: διερεύνηση της πρόσληψης του φαινομένου από τον τοπικό πληθυσμό	
Κωνσταντίνος Ν. Ζαφείρης	156
Η συγχρονική γονιμότητα στην Ελλάδα κατά τα πρώτα χρόνια του 21ου αιώνα	
Βύρων Κοτζαμάνης, Μαρί-Νοέλ Ντυκέν, Σταματίνα Κακλαμάνη	186
Η εξέλιξη των τύπων διαβίωσης των ηλικιωμένων ηλικίας 80 ετών και άνω στην Ελλάδα, μια πρώτη προσέγγιση	

Η εξέλιξη των τύπων διαβίωσης των ηλικιωμένων ηλικίας 80 ετών και άνω στην Ελλάδα, μια πρώτη προσέγγιση

Βύρων Κοτζαμάνης

Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Μαρί-Νοέλ Ντυκέν

Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Σταματίνα Κακλαμάνη

Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Κρήτης

Περίληψη

Το άρθρο αυτό επικεντρώνεται στην παρουσίαση των κυριότερων μεταβολών της γήρανσης και της «μεγάλης γήρανσης» στην Ελλάδα. Ειδικότερα, εξετάζονται οι αλλαγές των τύπων διαβίωσης των ατόμων 80 ετών και άνω ανάμεσα στο 1991 και το 2011, καθώς και οι υφιστάμενες περιφερειακές διαφοροποιήσεις. Η ανάλυση βασίζεται στα δεδομένα των δύο αυτών απογραφών, διασταυρώνοντας σε επίπεδο νομού (NUTS 3) τους τύπους διαβίωσης των υπερηλικών: μόνοι, συγκατοίκηση με τον/ τη σύζυγο, συγκατοίκηση με άλλους (εκτός συζύγου), διαμονή σε ίδρυμα.

Λέξεις κλειδιά

μεγάλη γήρανση, τύποι διαβίωσης, περιφερειακές διαφοροποιήσεις, νομοί, Ελλάδα

The evolution of living patterns of elderly population aged 80 years and over: a first approach

Abstract

This paper is focused on the analysis of the main changes as regards aging and "great aging" in Greece. More specifically, changes in residency patterns of people aged 80 years and over between 1991 and 2011 are examined, as well as existing regional differentiation. The analysis is based on the data of these two censuses, crossing at the regional level (NUTS 3) the living arrangements of the elderly (living alone, co-habitation with a spouse, co-habitation with others (other than spouse) and living in an institution.

Keywords

Great aging, residency arrangements, regional differentiations, regions, Greece

1. Η δημογραφική γήρανση του πληθυσμού στην Ελλάδα. Μια σύντομη αναδρομή

Από το τέλος της δεκαετίας του '50, ο πληθυσμός της Ευρωπαϊκής Ένωσης γνωρίζει μια ταχεία δημογραφική γήρανση, η οποία δεν αναμένεται να ανακοπεί μέχρι και το 2050 (Eurostat, 2019). Οι ρυθμοί της γήρανσης αυτής διαφοροποιούνται ανά χώρα και εξαρτώνται από πλήθος παραγόντων, όπως η γονιμότητα, η θνησιμότητα και οι μεταναστεύσεις, παράγοντες στους οποίους προστίθεται και η «κληρονομιά» των προηγούμενων δημογραφικών δομών¹. Η Ελλάδα δεν αποτελεί εξαίρεση και το ποσοστό των ατόμων 65 ετών και άνω σήμερα (2019) είναι από τα υψηλότερα στην ΕΕ. Ωστόσο, η

---

¹ Η ποικιλομορφία των δημογραφικών δομών των ευρωπαϊκών χωρών έχει επηρεάσει σημαντικά το ρυθμό και την ένταση της δημογραφικής γήρανσής τους. Η «κληρονομιά» αυτή εξηγεί σε μεγάλο βαθμό και την ταχύτερη δημογραφική γήρανση των χωρών της νότιας Ευρώπης, οι οποίες στα μέσα του προηγούμενου αιώνα ήταν από τις λιγότερο γερασμένες χώρες της ηπείρου μας.

εξέταση των μεταβολών στο «γερασμένο» πληθυσμό από τα πρώτα μεταπολεμικά έτη και μετά αποκαλύπτει τη διαδοχή σαφώς διαφοροποιημένων ρυθμών.

Ειδικότερα, στις αρχές της δεκαετίας του '50 η Ελλάδα είναι μια εξαιρετικά νεανική χώρα (Κοτζαμάνης, 2020): Οι 65 ετών και άνω (520 χιλ., 6,8% του συνολικού πληθυσμού) είναι 4 φορές λιγότεροι από τους 0-14 ετών και τα άτομα άνω των 80 ετών περιορίζονται σε μερικές δεκάδες χιλιάδες (1,05% του συνολικού πληθυσμού). Το ειδικό βάρος των 65+ ετών αυξάνεται αργά κατά τις πρώτες τέσσερις δεκαετίες της μεταπολεμικής περιόδου, καθώς το 1991 το ποσοστό τους στο συνολικό πληθυσμό ανέρχεται στο 13,8% και αυτό των 80+ μόλις στο 3,1% (αύξηση κατά 7 και 2,7 ποσοστιαίες μονάδες αντίστοιχα σε σχέση με το 1951). Η γήρανση όμως στη συνέχεια επιταχύνεται: από το 1991 έως το 2019 και το ποσοστό του πληθυσμού ηλικίας 65 ετών και άνω αυξάνεται κατά 8 σχεδόν ποσοστιαίες μονάδες. Ταυτόχρονα, για πρώτη φορά στη δημογραφική ιστορία της Ελλάδας, ο πληθυσμός μεταξύ 0-14 ετών, ο οποίος βαίνει σταθερά μειούμενος, υποσκελίζεται στα μέσα της δεκαετίας του 1990 από αυτόν των 65 ετών και άνω, με αποτέλεσμα σήμερα (2019) να αντιστοιχούν σε 100 νέους, 153 άτομα 65 ετών και άνω (μόλις 24 το 1951).

Οι διαφοροποιημένοι ρυθμοί της αύξησης των 65+ και 80+ σε σχέση με τις άλλες ηλικιακές ομάδες της μεταπολεμικής περιόδου οδηγούν και στην εμφάνιση της «γήρανσης μέσα στη γήρανση», καθώς ο αριθμός των 80 ετών και άνω εννεαπλασιάζεται ανάμεσα στο 1951 και το 2019, ενώ αυτός των 65 ετών και άνω αυξάνεται «μόνον» κατά 4,5 φορές και ο συνολικός πληθυσμός μόλις κατά 40%.

Η επιτάχυνση της γήρανσης μετά το 1990 είναι προφανής, παρά το θετικότατο μεταναστευτικό ισοζύγιο της περιόδου 1991-2009 και τη νεανικότητα των αλλοδαπών που εγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα (Κοστάκι κ.ά., 2009). Η επιτάχυνση αυτή οφείλεται τόσο στην ταχεία συρρίκνωση της εγκάρσιας γονιμότητας που έχει ξεκινήσει από τη δεκαετία του '80 και τη συνεχή άνοδο του προσδόκιμου ζωής των ηλικιωμένων, όσο και στις «πληθωρικές» προπολεμικές γενεές που προοδευτικά «εισέρχονται» σε μεγάλες ηλικίες. Η γήρανση αντικατοπτρίζεται προφανώς και στη μέση και διάμεση ηλικία του πληθυσμού η οποία αυξάνει απρόσκοπτα, καθώς η πρώτη περνά από τα 30 χρόνια το 1951 στα 38 χρόνια το 1991, για να υπερβεί τα 44 χρόνια το 2019. Η διάμεση ηλικία αυξάνεται κατά 10 έτη στην πρώτη μεταπολεμική τεσσαρακονταετία και πάνω από 8 έτη ανάμεσα στο 1991 και το 2019.

2. Η επιτάχυνση της γήρανσης ανάμεσα στο 1991 και το 2011: μια χωρική προσέγγιση

Η Ελλάδα γεννά ταχύτερα τις τελευταίες δεκαετίες, οι ρυθμοί αύξησης τόσο των 65+, όσο και των 80+ παρουσιάζουν διαφοροποιήσεις σε περιφερειακό επίπεδο και κατ' επέκταση

οι εθνικοί μέσοι όροι υποκρύπτουν σημαντικές διαφοροποιήσεις (Κακλαμάνη και Ντυκέν, 2015). Έτσι, αν το 1991, σε εθνικό επίπεδο τα άτομα ηλικίας 65 ετών και άνω αποτελούν μόλις το 16,8% και οι άνω των 80 ετών το 3% του συνολικού πληθυσμού, σε επίπεδο νομού πολλές είναι οι περιπτώσεις που καταγράφονται πολύ υψηλότερες τιμές (Χάρτες 1 & 3). Τα υψηλότερα συγκριτικά ποσοστά των 65+ καταγράφονται στο δυτικό τμήμα της ηπειρωτικής Ελλάδας, καθώς και στη νησιωτική χώρα (με εξαίρεση τα Δωδεκάνησα) ενώ σχεδόν αντίστοιχη είναι η εικόνα και για τους 80 ετών και άνω (αν και η διασπορά γύρω από το μέσο όρο είναι πολύ μικρότερη συγκρινόμενη με την αντίστοιχη των 65+). Γενικά, η πλειονότητα των παράκτιων νομών του παραδοσιακού αναπτυξιακού άξονα «S» της Ελλάδας: Πάτρα – Αθήνα – Λάρισα - Θεσσαλονίκη – Αλεξανδρούπολη, είναι νεανικοί, ενώ η ορεινή Ελλάδα, η νότια Πελοπόννησος και τα περισσότερα νησιά είναι «γερασμένα».

Οι χάρτες του 2011 (Χάρτες 2 και 4) διαφοροποιούνται αυτών του 1991, εξ αιτίας των άνισων ρυθμών αύξησης της δημογραφικής γήρανσης: Το μοτίβο έχει ελαφρώς αλλάξει στη διάρκεια της εξεταζόμενης εικοσαετίας, μιας εικοσαετίας που σηματοδοτήθηκε από ριζικές αλλαγές (βαθιές κοινωνικό-οικονομικές μεταβολές, εσωτερική μετανάστευση και είσοδο σχεδόν ενός εκατομμυρίου αλλοδαπών) που επηρέασαν, εκτός των άλλων, και τις ηλικιακές δομές σε περιφερειακό επίπεδο. Οι νομοί με τα υψηλότερα ποσοστά ηλικιωμένων -ή και υπερηλικών- δεν ταυτίζονται με αυτούς του 1991 και ο αναπτυξιακός άξονας της χώρας (Αχαΐα-Αττική-Θεσσαλονίκη) δεν εμφανίζεται πλέον τόσο καθαρά στους χάρτες. Τα περισσότερα νησιά, η Θράκη και οι νομοί που βρίσκονται εκατέρωθεν του κυρίου αναπτυξιακού άξονα γερνούν με ρυθμούς σαφώς βραδύτερους από εκείνους των ορεινών νομών της ηπειρωτικής χώρας, η υψηλότερη δε γήρανση καταγράφεται στους ορεινούς νομούς ή/ και σε εκείνους που αντιμετωπίζουν προβλήματα απομόνωσης.

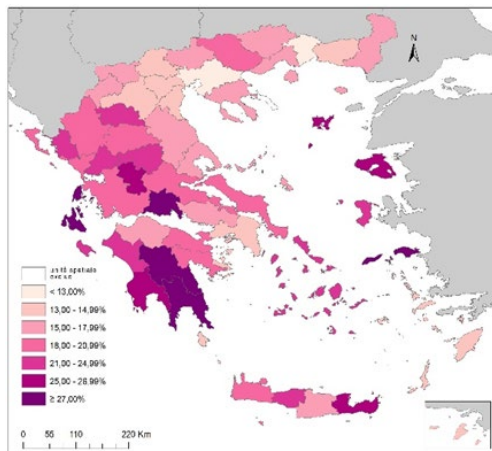
Οι χωρικά διαφοροποιημένοι ρυθμοί γήρανσης ανάμεσα το 1991 και το 2011 οφείλονται σε συνδυασμό παραγόντων, μερικοί εκ των οποίων επίδρασαν και σε αντίθετες κατευθύνσεις. Η χαμηλή σχετικά γονιμότητα «αποδυναμώνει» ελαφρώς τους τρεις πολυπληθέστερους και πλέον αστικοποιημένους νομούς της ηπειρωτικής Ελλάδας, οι οποίοι όμως κερδίζουν νεανικό πληθυσμό εξαιτίας του θετικότατου μεταναστευτικού τους ισοζυγίου (εσωτερική και εξωτερική μετανάστευση), ενώ οι ορεινοί νομοί χαρακτηρίζονται από δυο αρνητικούς παράγοντες (σχετικά χαμηλή γονιμότητα και αρνητικά μεταναστευτικά ισοζύγια) που οδηγούν αμφότεροι στην επιτάχυνση της γήρανσης. Αντιθέτως, η σχετικά υψηλή π.χ. γονιμότητα ευνοεί ελαφρώς τους δύο νομούς όπου συγκεντρώνεται η μουσουλμανική μειονότητα (Θράκη), σε αντίθεση με το αρνητικό πρόσημο του ισοζυγίου της εσωτερικής μετανάστευσης και τον εξαιρετικά περιορισμένο αριθμό οικονομικών μεταναστών που εγκαταστάθηκαν σε αυτούς την ίδια περίοδο.

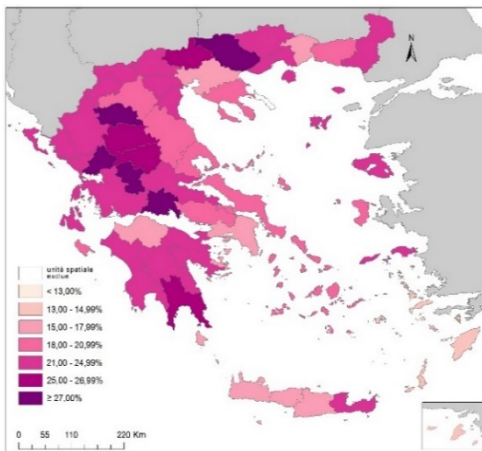
3. Οι ηλικιωμένοι στις απογραφές του 1991 και του 2011: η εξέλιξη του ειδικού βάρους των 80 ετών και άνω στους 65 ετών και άνω

Όπως ήδη αναφέραμε, η αύξηση του πληθυσμού 80 ετών και άνω ήταν ταχύτερη από αυτήν των 65 και άνω με αποτέλεσμα τη «γήρανση εκ των άνω» της δεύτερης ομάδας. Η γήρανση αυτή διαφοροποιείται σαφώς στο χώρο και τα ποσοστά των «υπερήλικων» στον πληθυσμό των 65 ετών και άνω το 1991 διαφέρουν σημαντικά των αντίστοιχων του 2011 (Χάρτες 5 & 6). Ειδικότερα, αν το 1991 μόνον 4 ποσοστιαίες μονάδες χωρίζουν το νομό με το χαμηλότερο από αυτόν με το υψηλότερο ποσοστό η διαφορά αυτή το 2011 αυξάνεται σε 6 ποσοστιαίες μονάδες, ενώ ταυτόχρονα το χαμηλότερο ποσοστό το 2011 των 80 και άνω στους 65 και άνω (21%, νομός Ροδόπης) αντιστοιχεί στο υψηλότερο ποσοστό του 1991. Στην τελευταία απογραφή, ειδικότερα στο δυτικό τμήμα της ηπειρωτικής Ελλάδας, στα νησιά του Ιονίου και του Βόρειου Αιγαίου -κατ' ελάχιστον- ένα στα 5 άτομα ηλικίας 65+ είναι 80+. Οι παρατηρούμενες διαφοροποιήσεις του πληθυσμού των υπερηλικών και οι αλλαγές της θέσης στην ιεραρχία των νομών ανάμεσα στο 1991 και το 2011 οφείλονται κυρίως σε δυο παράγοντες: αφενός μεν στη διαφορική θνησιμότητα των 65+, αφετέρου δε στην εξαιρετικά διαφοροποιημένη κατανομή των 45 ετών και άνω το 1991 («κληρονομιά» των δομών του παρελθόντος).

Χάρτης 1. Οι 65 ετών και άνω, % του συνολικού πληθυσμού το 1991

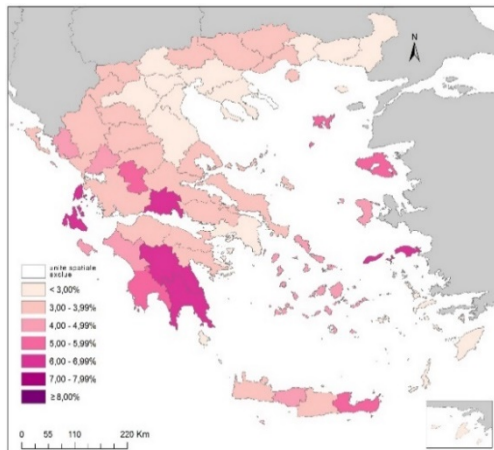

Χάρτης 2. Οι 65 ετών και άνω, % του συνολικού πληθυσμού το 2011

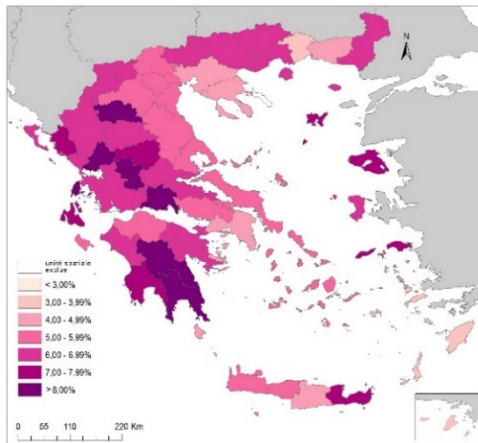

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Απογραφές πληθυσμού 1991-2011, ίδια επεξεργασία των δεδομένων

Χάρτης 3. Οι 80 ετών και άνω, % του συνολικού πληθυσμού το 1991

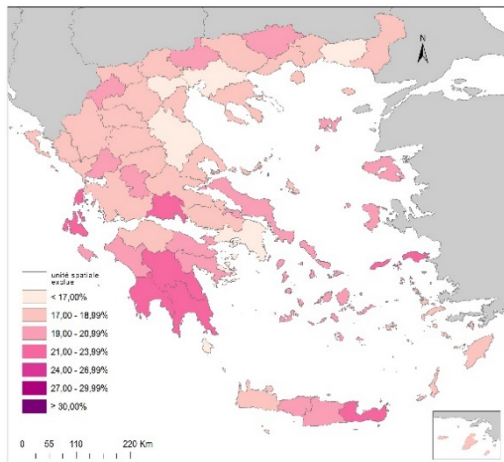

Χάρτης 4. Οι 80 ετών και άνω, % του συνολικού πληθυσμού το 2011

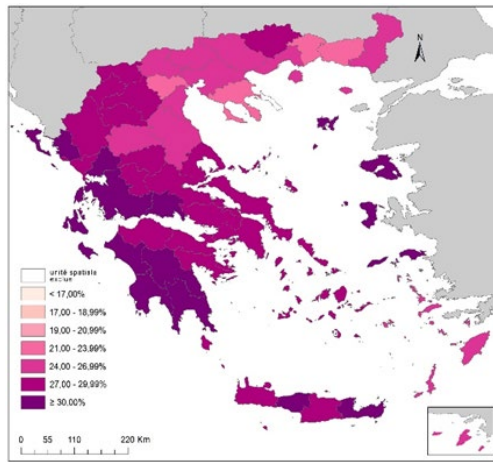

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Απογραφές πληθυσμού 1991-2011, ίδια επεξεργασία των δεδομένων

Χάρτης 5. Οι 80 ετών και άνω, % του πληθυσμού των 65 ετών και άνω το 1991

Χάρτης 6. Οι 80 ετών και άνω, % πληθυσμού των 65 ετών και άνω το 2011

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Απογραφές πληθυσμού 1991-2011, ίδια επεξεργασία των δεδομένων

Το διακύβευμα είναι προφανές: η «μεγάλη γήρανση» απαιτεί ήδη -και θα απαιτήσει στο μέλλον- σημαντικές προσαρμογές των πολιτικών περίθαλψης και πρόνοιας σε ένα δύσκολο -με δεδομένους τους υφιστάμενους δημοσιονομικούς καταναγκασμούς- περιβάλλον. Ταυτόχρονα, η συζήτηση γύρω από το ρόλο της οικογένειας και την αλληλεγγύη των γενεών έχει ήδη ξεκινήσει, σε μια χώρα στην οποία η οικογένεια εξακολουθεί να διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην υποστήριξη των γονέων και των συγγενών προχωρημένης ηλικίας.

Οι προαναφερθείσες δημογραφικές αλλαγές οξύνουν εν δυνάμει ιδιαίτερα το ζήτημα της αυτόνομης διαβίωσης των υπερηλικών. Για τα άτομα ηλικίας 80 ετών και άνω, η κατοικία -και το περιβάλλον της- παίζουν σημαντικό ρόλο, καθώς η σταθερή διαβίωση επιτρέπει -μεταξύ άλλων- τη διατήρηση της «ταυτότητάς» τους. Η συγκατοίκηση με μέλη της οικογένειας ή/ και η πρόσληψη οικιακής βοηθού (κυρίως αλλοδαπών γυναικών) απέτρεψε την αλλαγή του τόπου διαβίωσης κατά το διάστημα 1991-2011, ενώ η εισαγωγή σε ίδρυμα παραμένει περιθωριακή λύση.

4. Η εξέλιξη των τύπων διαβίωσης ατόμων 80 ετών και (1991-2011): μια πρώτη προσέγγιση

4.1. Πηγές και δεδομένα

Τα στοιχεία που χρησιμοποιήθηκαν στην ανάλυσή μας για τη διερεύνηση των αλλαγών των τύπων διαβίωσης των υπερηλικών (80 ετών και άνω) προήλθαν από τις διεξαχθείσες από την Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ) απογραφές πληθυσμού του 1991 και του 2011. Η ανάλυση στηρίχθηκε στην κατανομή των ατόμων ελληνικής υπηκοότητας 80 ετών και άνω ανά τύπο διαβίωσης (μόνοι, με το /τη σύζυγο - με ή χωρίς άλλα πρόσωπα-, χωρίς το/τη σύζυγο αλλά με άλλο/α πρόσωπο/α, σε ίδρυμα)². Η επιλεγείσα κλίμακα είναι αυτή των νομών ενώ, και στις δύο απογραφές, ο ασαφώς δηλωθείς τύπος διαβίωσης αφορούσε έναν εξαιρετικά περιορισμένο αριθμό ατόμων³. Οφείλουμε όμως να αναφέρουμε ότι τα δεδομένα της απογραφής του 1991 αφορούσαν τον πραγματικό πληθυσμό, ενώ αυτά για το 2011 το μόνιμο. Η συγκρισιμότητα των δεδομένων δεν ήταν επομένως διασφαλισμένη,

² Η ΕΛΣΤΑΤ δυστυχώς δεν ήταν σε θέση να παράγει αναλυτικότερες κατηγοριοποιήσεις και να δημιουργήσει τις κατηγορίες «συγκατοίκηση μόνον με την/ το σύζυγο», «συγκατοίκηση με την/ το σύζυγο και με άλλο άτομο) και προφανώς να διασπάσει την δεύτερη αυτή κατηγορία σε δυο υπό-ομάδες («συγκατοίκηση με άλλο άτομο με συγγενική σχέση» και «συγκατοίκηση με άλλο άτομο χωρίς συγγενική σχέση»)

³ 12.644 το 1991 (ή 4%), έναντι μόνο 8.177 το 2011 (ή 1,4%).

καθώς, στην απογραφή του 1991 παρατηρήθηκαν σημαντικές μετακινήσεις από τα μεγάλα αστικά κέντρα τμήματος των εγκατεστημένων σε αυτά εσωτερικών μεταναστών προς τις αγροτικές περιοχές καταγωγής τους (Ντυκέν και Κρομούδακης, 2009; Kotzamanis, 2018)⁴. Για το λόγο αυτό, επιχειρήθηκε και η «ανόρθωση» των δεδομένων του 1991. Η ανόρθωση αυτή στηρίχθηκε στη διαθέσιμη για το 1991 κατανομή του μόνιμου πληθυσμού ανά ηλικία, κατανομή που επέτρεψε με αναγωγική διαδικασία την επανεκτίμηση (με εξαίρεση τους διαβιούντες σε ιδρύματα) των ατόμων 80 ετών και άνω ανά τύπο διαβίωσης.

4.2. Οι τύποι διαβίωσης των ατόμων ηλικίας 80 ετών και άνω

4.2.1. Τύποι διαβίωσης και οικογενειακές δομές στην Ελλάδα

Στην Ελλάδα, όπως και σε πολλές μεσογειακές χώρες, η οικογένεια παραμένει θεμελιώδης πυλώνας στη λειτουργία της κοινωνίας, οι δεσμοί μεταξύ των μελών της είναι ισχυροί, και η αλληλεγγύη μεταξύ των γενεών υφίσταται ακόμη. Οι δεσμοί αυτοί αντικατοπτρίζονται διττά: πολλοί εξακολουθούν να είναι οι ηλικιωμένοι που φροντίζουν καθημερινά τα εγγόνια τους, ενώ ταυτόχρονα η φροντίδα των ηλικιωμένων γονέων διασφαλίζεται κυρίως από τα παιδιά τους. (Λυμπεράκη κ.ά., 2009). Ως εκ τούτου τα ποσοστά συγκατοίκησης των γενεών παραμένουν υψηλά (Kohli κ.ά., 2008) και σε αυτό συντείνει και η απουσία δημοσίων πολιτικών στήριξης των ηλικιωμένων. Ταυτόχρονα η Ελλάδα, παρουσιάζει σημαντική υστέρηση στην υιοθέτηση πολιτικών και παροχή υπηρεσιών δημόσιας φροντίδας προσανατολισμένων στη στήριξη της γήρανσης. Ως εκ τούτου, η χώρα εξακολουθεί να χαρακτηρίζεται από δίκτυα στήριξης βασισμένα στην οικογένεια, καθώς και στη φυσική εγγύτητα μεταξύ των ενηλίκων τέκνων και των ηλικιωμένων γονέων (Γεώργας κ.ά., 2004; Τριανταφύλλου κ.ά., 2006; Craveiro κ.ά., 2013).

Πρόσφατες εκθέσεις των Ηνωμένων Εθνών (Ο.Ν.Υ. 2005; Ο.Ν.Υ. 2017) που εξετάζουν τους τύπους διαβίωσης των ατόμων «τρίτης ηλικίας» σε διάφορες ανεπτυγμένες χώρες διαπιστώνουν μία γενική τάση ενίσχυσης των ανεξάρτητων μορφών διαβίωσης (οι ηλικιωμένοι ζουν μόνοι ή σε συμβίωση). Στην Ευρώπη όμως παρατηρούνται αποκλίσεις, με τις ανατολικές και νότιες χώρες -συμπεριλαμβανομένης της Ελλάδας- να καταγράφουν τα χαμηλότερα ποσοστά ανεξάρτητης διαβίωσης. Ταυτόχρονα, σε σύγκριση

---

⁴ Εάν οι μετακινήσεις αυτές ήταν το 1991 περιορισμένες στα άτομα 80 ετών και άνω -από 1 και 6% του μόνιμου πληθυσμού-, οι μετακινήσεις για τα νεότερα άτομα ήταν σαφώς εντονότερες σε αγροτικούς / ορεινούς νομούς με αποτέλεσμα την υπερεκτίμηση του πληθυσμού τους και , αντιθέτως τη μικρή υποεκτίμηση του πληθυσμού των αστικοποιημένων νομών. Αυτό είχε, εκτός των άλλων, σαν αποτέλεσμα την υπερεκτίμηση του πλήθους 80 ετών και άνω που διέμεναν με άλλα πρόσωπα στην απογραφή του 1991.

με τις χώρες της Βόρειας και Κεντρικής Ευρώπης, στον ευρωπαϊκό νότο η συμβίωση των ηλικιωμένων γονέων με τα τέκνα τους παραμένει η προτιμώμενη λύση και στην Ελλάδα το ποσοστό αυτό υπερβαίνει το 25%. Αντιθέτως, στις χώρες της Βόρειας και Δυτικής Ευρώπης η εικόνα αντιστρέφεται και τα ποσοστά των ηλικιωμένων που ζουν σε ιδρύματα σαφώς υψηλότερα (Gaymu, 2006: 242; Albert και Kölher, 2004: 256; Fokkema και Liefbroer, 2008; Mun Sim Lai κ.ά., 2016; Lyberaki κ.ά., 2013)⁵.

Όμως, παρά το γεγονός ότι τα ποσοστά συγκατοίκησης στην Ελλάδα παραμένουν ακόμη υψηλά, το ποσοστό των ηλικιωμένων που συγκατοικούν με τα παιδιά τους έχει μειωθεί σημαντικά τις τελευταίες δεκαετίες (Karagiannaki, 2005), στην εξέλιξη δε αυτή συνέβαλαν, εκτός των άλλων, και κάποιοι παράγοντες που επηρέασαν σημαντικά τη δομή των νοικοκυριών μετά το 1970⁶. Η τάση των ηλικιωμένων να ζουν μόνοι ενισχύθηκε επίσης και από τη βελτίωση τόσο της υγείας τους, όσο και της οικονομικής τους κατάστασης, ενώ, η ανάπτυξη του ατομικισμού και η αυξανόμενη ανάγκη για ιδιωτικότητα αποδυνάμωσαν εν μέρει την παραδοσιακή ισχύ των αξιών περί κεντρικού ρόλου της οικογένειας. Στο πλαίσιο αυτό, η επικράτηση της συγκατοίκησης -η οποία ήταν ισχυρότερη στις αστικές περιοχές κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '70- μειώνεται σταθερά τις τελευταίες δεκαετίες (Karagiannaki, 2005).

Η κινητοποίηση των οικογενειακών δικτύων για τη φροντίδα των ηλικιωμένων είναι συνυφασμένη σε μια σειρά χώρες του ευρωπαϊκού νότου με το σεβασμό των παραδοσιακών αξιών. Έτσι, ακόμη και στις αστικές περιοχές, οι γονείς συχνά ζουν κοντά στα παιδιά τους και η αλληλοβοήθεια μεταξύ των γενεών είναι λειτουργική, με καθημερινές εναλλαγές αμοιβαίας στήριξης. Οι ηλικιωμένοι αντιθέτως που ζουν σε αγροτικές περιοχές που εγκαταλείφθηκαν από τους νέους αντιμετωπίζουν σοβαρά προβλήματα φροντίδας και μοναχικότητας που σχετίζονται και με τη γεωγραφική απομόνωση. Εκτός όμως των πολιτισμικών επιταγών, η συγκατοίκηση είναι απόρροια και

---

⁵ Στην ίδια κατεύθυνση κινούνται τα αποτελέσματα του 4ου και 5ου κύματος της έρευνας SHARE (Börsch-Supan κ.ά., 2008 και 2013). Η πιθανότητα ύπαρξης «μικρο-δικτύων» «βασισμένων στα τέκνα» είναι υψηλότερη στις χώρες της Νότιας και Ανατολικής Ευρώπης, ενώ δίκτυα «βασισμένα σε φίλους» είναι πιο συχνά στη δυτική και βόρεια Ευρώπη: Τα «μικρο-δίκτυα» που βασίζονται στα παιδιά κυριαρχούν σε περιπτώσεις ένδειας των ηλικιωμένων, ή όταν υφίστανται ισχυρά πρότυπα οικογενειακότητας (De Jong Gierveld κ.ά., 2012; Shiovitz-Ezra, 2015:1,6).

⁶ Θα αναφέρουμε ενδεικτικά την πτώση της γονιμότητας (και κατά συνέπεια τη μείωση του αριθμού των διαθέσιμων τέκνων για τη φροντίδα των ηλικιωμένων γονέων), την αύξηση των ποσοστών συμμετοχής των γυναικών στην αγορά εργασίας που περιορίζει τη διαθεσιμότητά τους, καθώς και την έντονη αγροτική έξοδο που μεταπολεμικά οδήγησε στη διάρρηξη του κοινού τόπου κατοικίας.

της απουσίας ικανοποιητικών εναλλακτικών λύσεων (Gaymu κ.ά., 2006: 259), και, στην Ελλάδα, της πρόσφατης οικονομικής κρίσης που οδήγησε στην επιδείνωση της οικονομικής κατάστασης των ηλικιωμένων γονέων (Vozikaki κ.ά., 2018: 516).

Η σύγκριση με τη Δυτική και Βόρεια Ευρώπη επιτρέπει την ανάδειξη σημαντικών διαφοροποιήσεων. Κατά τη διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών, μεταξύ των μεταβολών στις συνθήκες διαβίωσης των ηλικιωμένων, παρατηρείται αύξηση του ποσοστού όσων ζουν μόνοι (2001: 44%, 2011: 47%) (Gaymu κ.ά., 2006: 242). Τα άτομα 80+ ζουν μόνα τους συχνότερα σε σύγκριση με εκείνα ηλικίας 60-79 ετών. Επίσης, το 30% περίπου των υπερηλικών ζουν μόνοι, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό μειώνεται στο 25% για τη νότια και ανατολική Ευρώπη. Επισημαίνεται ωστόσο ότι το να κατοικούν μόνοι οι ηλικιωμένοι δεν υποδηλώνει κατ' ανάγκη την απουσία της οικογένειας ή άλλων μέσων στήριξής τους. Τα ενήλικα μέλη της οικογένειας, συνήθως τα παιδιά τους, συχνά μένουν κοντά, στο ίδιο κτίριο, στον ίδιο δρόμο, στην ίδια γειτονιά και από αυτήν την άποψη η παρεχόμενη αλληλοϋποστήριξη μεταξύ των γενεών είναι περισσότερο λειτουργική παρά δομική (Mulderh και Vandermeer, 2009; Lyberaki και Tinios, 2014). Επομένως, αυτός ο τύπος διαβίωσης είναι το αποτέλεσμα πολύ διαφορετικών διευθετήσεων (Shionitz-Ezra, 2015: 2; Dykstra, 2009; Djundeva κ.ά., 2018).

4.2.2. Οι τύποι διαβίωσης των «υπερηλικών» το 1991

Στην απογραφή του 1991 97% των 80 ετών και άνω ζουν στο σπίτι τους, η δε σπάνια διαβίωση των υπερηλικών σε ιδρύματα (λιγότερα από 9.000 άτομα το έτος αυτό) αποτυπώνει την αρνητική στάση της ελληνικής κοινωνίας στην ιδρυματοποίησή τους (Πίνακας 1). Χαμηλό είναι επίσης και το ποσοστό των υπερηλικών που ζουν μόνοι -20% -, ενώ η συμβίωση χωρίς το/τη σύζυγο αλλά με άλλο/α άτομο/α είναι η συχνότερη μορφή διαβίωσης (50 % των υπερηλικών). Πρόκειται συνήθως για συμβίωση ενός ηλικιωμένου με οικεία πρόσωπα (συγγενείς ή ενήλικα τέκνα), πρακτική που αποτυπώνει τον καθοριστικό ρόλο στη στήριξη των ηλικιωμένων που διαδραμάτιζε η οικογένεια στις αρχές της δεκαετίας του '90.

Εντούτοις, οι χωρικές διαφοροποιήσεις, ιδίως όσον αφορά τη διαμονή σε ίδρυμα (Χάρτης 7), είναι έντονες: ο συντελεστής μεταβλητότητας (CV) φθάνει το 65%, ενώ η αναλογία μεταξύ 9^{ου} και 1^{ου} δεκατημόριου (D9/D1) είναι της τάξης του 7 (Πίνακας 1). Έτσι, η διαβίωση σε ίδρυμα είναι επτά φορές πιο συχνή στους 5 νομούς με τα υψηλότερα ποσοστά, σε σύγκριση με τους 5 νομούς με τα χαμηλότερα, ενώ οι υπερηλικοί που διαμένουν σε περιοχές έντονης αγροτικότητας σπανίως βρίσκονται σε ίδρυμα (<1%). Ειδικότερα δε, στην πλειονότητα των νησιωτικών νομών τα ποσοστά των 80 ετών και άνω σε ίδρυμα ξεπερνούν τον εθνικό μέσο όρο (ακραία παραδείγματα η Κεφαλονιά και η Χίος: 5,5% και 4,8% αντίστοιχα).

Πίνακας 1. Βαθμός χωρικών ανισοτήτων των τύπων διαβίωσης το 1991 (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Απογραφές πληθυσμού 1991-2011, ίδια επεξεργασία)

	Ποσοστό ατόμων 80 ετών και άνω ανάλογα με τον τύπο διαβίωσης:			
	Σε Ίδρυμα	Μόνοι	Με την/το σύζυγο (με ή χωρίς άλλο/α άτομο/α)	Συγκατοίκηση με άλλο άτομο/άλλα άτομα
ΕΛΛΑΔΑ	3,0	20,0	28,4	48,5
Διάμεσος	1,6	19,7	28,5	51,1
1 ^ο Δεκατημόριο (D1)	0,6	14,2	21,6	31,2
9 ^ο Δεκατημόριο (D9)	3,8	27,6	38,2	60,3
Αναλογία D9 / D1 (*)	6,7	1,9	1,8	1,9
1 ^ο Τεταρτημόριο (Q1)	1,1	15,8	25,3	41,1
3 ^ο Τεταρτημόριο (Q3)	2,6	23,7	34,7	56,2
Αναλογία Q3 / Q1 (*)	2,3	1,5	1,4	1,4
Συντελεστής Μεταβλητότητας (CV)(**)	65%	25%	20%	21%

(*) Για το ένα δέκατο των νομών (ήτοι 5), το ποσοστό των ηλικιωμένων 80 ετών και άνω που διαμένουν σε ίδρυμα είναι μικρότερο από το 0,6%, ενώ το ποσοστό αυτό είναι μεγαλύτερο από 3,8% για το ένα δέκατο των νομών, δηλαδή 6,7 φορές υψηλότερο από τους 5 νομούς με τη χαμηλότερη συχνότητα.

(**) Ο συντελεστής μεταβλητότητας (= τυπική απόκλιση / μέση τιμή) αναδεικνύει το βαθμό ανομοιότητας μιας κατανομής και ως εκ τούτου το βαθμό ανισότητας μεταξύ των νομών. Συνήθως η κατανομή τιμών θεωρείται ομοιογενής όταν ο συντελεστής είναι κάτω από το 10%.

Εντούτοις, οι χωρικές διαφοροποιήσεις, ιδίως όσον αφορά τη διαμονή σε ίδρυμα (Χάρτης 7), είναι έντονες: ο συντελεστής μεταβλητότητας (CV) φθάνει το 65%, ενώ η αναλογία μεταξύ 9ου και 1ου δεκατημόριου (D9/D1) είναι της τάξης του 7 (Πίνακας 1). Έτσι, η διαβίωση σε ίδρυμα είναι επτά φορές πιο συχνή στους 5 νομούς με τα υψηλότερα ποσοστά, σε σύγκριση με τους 5 νομούς με τα χαμηλότερα, ενώ οι υπερήλικοι που διαμένουν σε περιοχές έντονης αγροτικότητας σπανίως βρίσκονται σε ίδρυμα (<1%). Ειδικότερα δε, στην πλειονότητα των νησιωτικών νομών τα ποσοστά των 80 ετών και άνω σε ίδρυμα ξεπερνούν τον εθνικό μέσο όρο (ακραία παραδείγματα η Κεφαλονιά και η Χίος: 5,5% και 4,8% αντίστοιχα).

Όσον αφορά τους άλλους τρεις τύπους διαβίωσης (Χάρτες 8 έως 10), οι χωρικές διαφοροποιήσεις είναι λιγότερο έντονες. Αυτό αποτυπώνεται στις τιμές του εκάστοτε συντελεστή διακύμανσης οι οποίες είναι συστηματικά χαμηλότερες από το 25%, ενώ η αναλογία μεταξύ των δεκατημόριων (D9/D1) δεν υπερβαίνει το όριο του 2 (Πίνακας 1). Παρόλα αυτά, διαπιστώνεται μια αντίθεση ανάμεσα στην ηπειρωτική Ελλάδα-Ιόνιο και το

Αιγαίο καθώς στην πλειονότητα των νομών της πρώτης ομάδας η συγκατοίκηση με άλλους -ενδεχομένως οικείους- αλλά χωρίς σύζυγο (Χάρτης 10) είναι ο συχνότερος τρόπος διαβίωσης ενώ αντιθέτως, στα νησιά του Αιγαίου και την Κρήτη τα ποσοστά συγκατοίκησης των υπερηλικών που ζουν με την/το σύζυγο (Χάρτης 9), καθώς και αυτά των που ζουν μόνοι είναι κατά κανόνα υψηλότερα (Χάρτης 8). Ειδικότερα, όσον αφορά τον τελευταίο αυτό τύπο διαβίωσης, υψηλά ποσοστά καταγράφονται σε νομούς που χαρακτηρίζονται από έντονη ορεινότητα ή/ και είναι ιδιαίτερα απομακρυσμένοι από μεγάλα αστικά κέντρα ή κεντρικούς οδικούς άξονες. Τα προαναφερθέντα τείνουν να επιβεβαιώσουν ότι στις ηπειρωτικές αγροτικές περιοχές, οι υπερηλικές που δεν ζουν σε ζευγάρι το 1991 υποστηρίζονται όχι μόνο από ενήλικα τέκνα -όταν αυτά είναι παρόντα, αλλά και από το ευρύτερο οικογενειακό περιβάλλον.

4.2.3 Οι τύποι διαβίωσης των «υπερηλικών» το 2011

Είκοσι χρόνια αργότερα, διαπιστώνεται, αφενός, αλλαγή του προτύπου διαβίωσης και, αφετέρου, τάσεις σύγκλισης (σημαντική μείωση των χωρικών διαφοροποιήσεων). Αναλυτικότερα, τα αποτελέσματα της απογραφής του 2011 δείχνουν ότι ενώ ο πληθυσμός των 80 ετών και άνω έχει αυξηθεί σημαντικά σε σχέση με το 1991 (+ 88%), ο αριθμός των ατόμων που ζουν σε ιδρύματα έχει αυξηθεί πολύ λιγότερο (από 8.953 σε 10.451, καταγράφοντας αύξηση μόλις κατά +17%). Η μείωση επομένως του ποσοστού αυτών που ζουν σε ίδρυμα από 3% το 1991 στο 1,8% το 2011 (Πίνακας 2) οφείλεται στους σαφώς διαφοροποιημένους ρυθμούς μεταβολής των δύο προαναφερθέντων μεγεθών που δεν συνοδεύθηκαν από την αλλαγή της αρνητικής στάσης έναντι της ιδρυματοποίησης των υπερηλικών στην ελληνική κοινωνία την εξεταζόμενη εικοσαετία. Το 2011 όμως, υπεισέρχονται και άλλοι παράγοντες, όπως η εντονότερη έλλειψη δημόσιων / δημοτικών/ κοινωφελών δομών, η προβληματική συχνά ποιότητα των παρεχόμενων υπηρεσιών και το ιδιαίτερα υψηλό κόστος των ιδρυμάτων που είναι δύσκολο να καλυφθεί από τους ηλικιωμένους ή τους οικείους τους.

Οι σημαντικές αλλαγές που επήλθαν μέσα σε μία εικοσαετία αποτυπώνονται κυρίως σε εθνικό επίπεδο στη δραστική μείωση του ποσοστού των υπερηλικών που συγκατοικούν με άλλα άτομα (εκτός της/του συζύγου) από 48% το 1991 σε 27% το 2011 και στην αύξηση κατά δώδεκα περίπου μονάδες των ποσοστών τόσο όσων ζουν μόνοι όσο και αυτών που διαβιώνουν με τον/την σύζυγό τους. Η αύξηση αυτή οφείλεται σε μεγάλο βαθμό σε τρεις παράγοντες : ι) στην αύξηση των συντάξεων, ιι) τη βελτίωση της υγείας των υπερηλικών και ιιι) την επιθυμία «ανεξαρτησίας» των νεότερων γενεών, μια ανεξαρτητοποίηση που είναι όλο και πιο εφικτή σε σχέση με το παρελθόν.

Συνακόλουθα μπορεί να υποθεθεί ότι, με δεδομένους τους ισχυρούς ακόμη οικογενειακούς δεσμούς, οι υπερηλικές που έχουν χάσει τον/ τη σύζυγό τους προτιμούν εναλλακτικά έναν τρόπο διαβίωσης που δεν βασίζεται στη συγκατοίκηση αλλά στη

γειννίαση με συγγενικά ή/ και οικεία πρόσωπα, γεγονός που διευκολύνει την υποστήριξη τους από αυτά, παρέχοντας ταυτόχρονα στα ενήλικα τέκνα την επιζητούμενη ανεξαρτησία. Από την άλλη πλευρά, η μείωση της θνησιμότητας στις ενδιάμεσες ηλικίες και η συνεχιζόμενη αύξηση του προσδόκιμου ζωής στις μεγαλύτερες ηλικίες⁷ των σχετικών κοορτών, εξηγούν εν μέρει και την αύξηση του ποσοστού των συμβιούντων συζύγων (40% το 2011 έναντι 28,2% το 1991)⁸ με αποτέλεσμα, το 2011 να είναι περίπου 1,5 φορές πιο πιθανό ένας υπερήλικας να συγκατοικεί με την/το σύζυγο (με ή χωρίς άλλο μέλος), σε σχέση με το 1991⁹.

Σε επίπεδο νομών, οι υφιστάμενες χωρικές διαφοροποιήσεις τείνουν γενικά να αμβλυνθούν- με εξαίρεση τους υπερήλικες που διαβιούν σε ίδρυμα όπου παραμένουν σημαντικές (Χάρτης 11). Ο συντελεστής μεταβλητότητας (CV 58%) και η αναλογία μεταξύ 9^{ου} και 1^{ου} δεκατημόριου (D9/D1) (6,3%) εξακολουθούν μεν να είναι υψηλοί, αλλά οι τιμές τους έχουν μειωθεί σε σύγκριση με το 1991 (Πίνακας 2). Αντιθέτως, οι άλλοι τρεις τύποι διαβίωσης έχουν πολύ χαμηλή διασπορά τιμών, ειδικά για τους συμβιούντες με τον/τη σύζυγο, αφήνοντας να διαφανεί μια τάση σύγκλισης (Χάρτες 12-14), δηλαδή μια τάση «χωρικής ομογενοποίησης», φαινόμενο που παρατηρείται και σε άλλες χώρες, όπως η Γαλλία.

Η συγκατοίκηση επομένως με άλλα άτομα (συχνά με οικείους) δεν είναι πλέον η κυρίαρχη μορφή διαβίωσης μεταξύ των υπερηλικών και ως εκ τούτου ο Χάρτης 14 διαφοροποιείται του αντίστοιχου χάρτη του 1991 (Χάρτης 10). Ωστόσο, ο τύπος αυτός διαβίωσης συγκεντρώνει ακόμη σχετικά υψηλά ποσοστά στη Ζάκυνθο (>33%) και σε κάποιους νομούς της Πελοποννήσου ενώ τα ποσοστά είναι σαφώς χαμηλότερα από το εθνικό μέσο όρο (6 ποσοστιαίες μονάδες) σε δύο από τους τέσσερεις νομούς της Κρήτης (Ηράκλειο και Λασιθί), τη Λέσβο και τη Σάμο. Στους νομούς αυτούς αντιθέτως, τα ποσοστά των υπερηλικών που ζουν μόνοι (Χάρτης 11) παραμένουν σημαντικά, αν και

⁷. Για παράδειγμα, σύμφωνα με τα στοιχεία της Eurostat, το προσδόκιμο ζωής στην ηλικία των 80 ετών αυξήθηκε από 7,4 έτη το 1991 σε 8,9 έτη το 2011, αύξηση +1,4 έτη (+1,7 έτη για τις γυναίκες έναντι +1,2 για τους άνδρες).

⁸. Χρειάζεται να σημειωθεί ότι στους 80 ετών και άνω το 1991 (άτομα που γεννήθηκαν πριν από το 1911) η κατάσταση χρείας παρουσιάζεται υψηλότερη στις γυναίκες αυτών των γενεών (βλ. απώλειες ανδρών κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, αντίσταση και εμφύλιος πόλεμος) απ' ότι στις γυναίκες της ίδιας ηλικίας κατά την απογραφή του 2011.

⁹. Ο λόγος πιθανοτήτων (Odds ratio) μεταξύ συγκατοίκησης το 2011 και συγκατοίκησης το 1991 ισούται με 0,401 / 0,282 = 1,409

σχετικά υψηλά ποσοστά το 2011 -όπως και το 1991- συναντώνται και στην Ανατολική Μακεδονία, στις αγροτικές περιοχές της Κεντρικής Ελλάδας και σε ένα μεγάλο τμήμα της Πελοποννήσου. Τέλος, οι μικρότερες διαφοροποιήσεις ανάμεσα στους νομούς (Χάρτης 13) καταγράφονται στη συμβίωση με την/το σύζυγο (με ή χωρίς άλλο άτομο) καθώς το 2011 στην πλειονότητα των νομών τα ποσοστά κυμαίνονται γύρω από τον εθνικό μέσο όρο (40%). Η αναλογία μεταξύ 9ου και 1ου δεκατημόριου (D9/D1) έχει μειωθεί σημαντικά την εξεταζόμενη εικοσαετία (από 1,8 σε 1,2) και αυτό αντικατοπτρίζεται στη συρρίκνωση των διαφορών μεταξύ των νομών, με αποτέλεσμα μόνον τέσσερεις πλέον νομοί (Θεσπρωτίας, Ιωαννίνων, Γρεβενών και Καστοριάς) να διαφοροποιούνται αισθητά (% που υπερβαίνουν το 46%).

Πίνακας 2. Βαθμός χωρικών ανισοτήτων των τύπων διαβίωσης το 2011 (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Απογραφές πληθυσμού 1991-2011, ίδια επεξεργασία των δεδομένων)

	Ποσοστό ατόμων 80 ετών και άνω ανάλογα με τον τύπο διαβίωσης:			
	Σε Ίδρυμα	Μόνοι	Με την/το σύζυγο, με ή χωρίς άλλο/α άτομο/α)	Χωρίς τον/την σύζυγο, με άλλο άτομο/άλλα άτομα
ΕΛΛΑΔΑ	1,8	31,1	40,1	27,0
Διάμεσος	1,3	29,8	42,2	26,4
1 ^ο Δεκατημόριο (D1)	0,5	25,6	38,9	21,9
9 ^ο Δεκατημόριο (D9)	2,9	34,1	44,9	30,6
Αναλογία D9 / D1 (*)	6,3	1,3	1,2	1,4
1 ^ο Τεταρτημόριο (Q1)	0,8	27,3	40,7	23,9
3 ^ο Τεταρτημόριο (Q3)	2,1	32,8	43,8	29,2
Αναλογία Q3 / Q1 (*)	2,5	1,2	1,1	1,2
Συντελεστής Μεταβλητότητας (CV)	58%	11%	5%	12%

4.2.4. Οι μεταβολές των τύπων διαβίωσης των 80 ετών και άνω (1991-2011)

Όπως ήδη προαναφέρθηκε, κατά την εξεταζόμενη εικοσαετία παρατηρούνται σημαντικές αλλαγές ως προς τους τύπους διαβίωσης. Οι περισσότεροι νομοί (Πίνακας 3) χαρακτηρίζονται από μείωση το 2011 του ήδη περιορισμένου ποσοστού ηλικιωμένων που ζούσαν σε ιδρύματα το 1991 (ειδικότερα σε νομούς όπως η Ζάκυνθος, η Αιτωλοακαρνανία, το Ρέθυμνο ή ακόμα και η Χίος), ενώ δεν παρατηρείται επέκταση αυτού του τύπου διαβίωσης στους δύο μητροπολιτικούς νομούς της Χώρας (Αττική και Θεσσαλονίκη). Εξαίρεση αποτελούν ορισμένοι νομοί της Στερεάς Ελλάδας (Ευρυτανία, Φωκίδα και

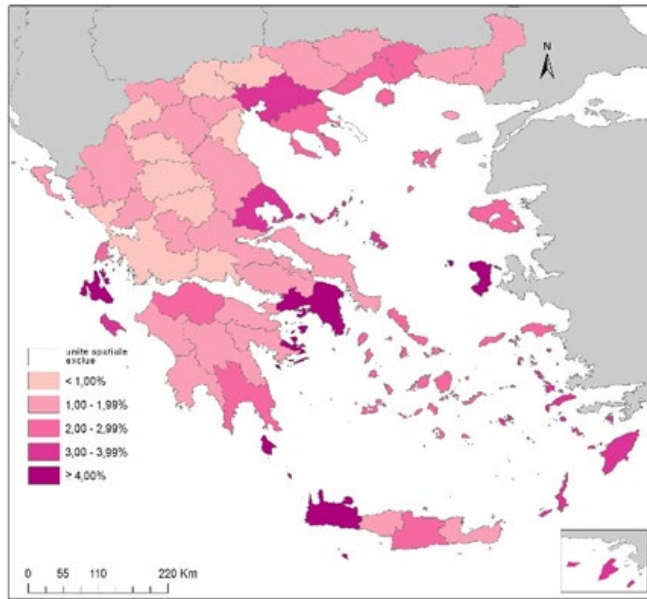
Βοιωτία), της Θεσσαλίας (Καρδίτσα, Λάρισα, Τρίκαλα), όπως και ο νομός Πιερίας, στους οποίους οι υπερήλικες σε ιδρύματα αυξήθηκαν περισσότερο σε σύγκριση με την αύξηση του πληθυσμού 80 ετών και άνω ανάμεσα στο 2011 και το 1991 καθώς στην Καρδίτσα, την Πιερία και τη Φωκίδα εξαπλασιάστηκαν, στη Λάρισα και τα Τρίκαλα πενταπλασιάστηκαν. Αν και η αύξηση των ποσοστών τόσο των υπερηλικών που ζουν μόνοι, όσο και εκείνων που διαβιώνουν με την/ το σύζυγο) στο διάστημα 1991-2011 είναι γενικευμένη, η ένταση των αλλαγών αυτών παρουσιάζει αξιοσημείωτες χωρικές διαφοροποιήσεις (Πίνακας 3). Οι αυξήσεις είναι συγκριτικά περιορισμένες σε αρκετούς νησιωτικούς νομούς (Λέσβο, Σάμο, Κυκλάδες, Δωδεκάνησα, Λασιθί και Ρέθυμνο στην Κρήτη). Στους δύο δε νομούς της Κρήτης, η συγκατοίκηση με την/το σύζυγο παραμένει, κατά την εικοσαετία, σχεδόν στα ίδια επίπεδα (αύξηση μικρότερη από 2%), σε αντίθεση με αρκετούς νομούς της βόρειας και κεντρικής Ελλάδας, όπου αυξάνεται ο τύπος αυτός διαβίωσης (ειδικά στους νομούς Ημαθίας, Ξάνθης, Λαρίσης, Πιερίας και Ροδόπης). Ταυτόχρονα, σχεδόν παντού καταγράφεται συστηματική μείωση των % συγκατοίκησης με άλλα άτομα (εκτός της/ του συζύγου).

Πίνακας 3. Ποσοστό μεταβολής των τύπων διαβίωσης κατά την περίοδο 1991-2011 (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Απογραφές πληθυσμού 1991-2011, ίδια επεξεργασία)

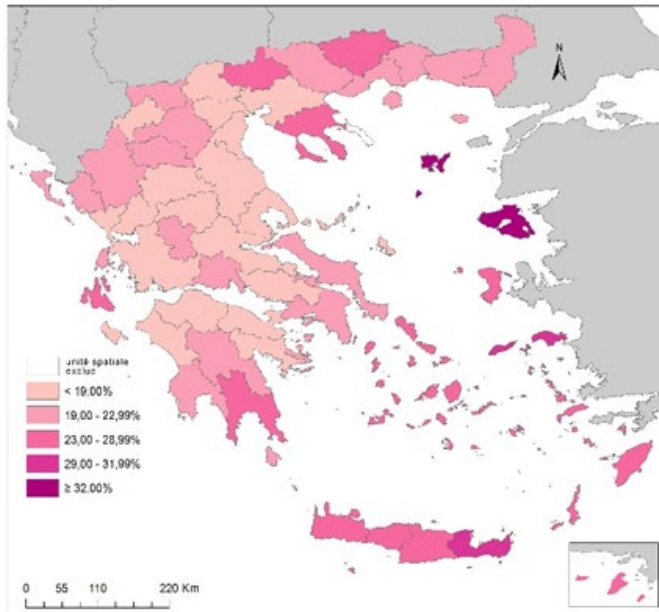
Νομοί	Σε Ίδρυμα	Μόνοι	Με τη/το σύζυγο, με ή χωρίς άλλο/α άτομο/α	Χωρίς τον/ την σύζυγο αλλά με άλλο άτομα/άλλα άτομα
ΕΛΛΑΔΑ	-39,6	55,4	40,9	21,0
Ν. ΑΙΤΩΛΙΑΣ ΚΑΙ ΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ	-68,4	85,4	49,6	-47,6
Ν. ΒΟΙΩΤΙΑΣ	29,2	78,8	47,5	-53,8
Ν. ΕΥΒΟΙΑΣ	-54,4	45,6	34,5	-43,4
Ν. ΕΥΡΥΤΑΝΙΑΣ	84,1	23,5	22,6	-33,2
Ν. ΦΘΙΩΤΙΔΟΣ	-33,0	80,5	61,8	-49,7
Ν. ΦΩΚΙΔΟΣ	300,4	25,3	18,5	-33,4
Ν. ΑΡΓΟΛΙΔΟΣ	-60,0	69,4	53,5	-46,1
Ν. ΑΡΚΑΔΙΑΣ	-18,8	40,7	12,6	-32,5
Ν. ΑΧΑΪΑΣ	-20,9	86,8	44,6	-44,5
Ν. ΗΛΕΪΑΣ	-16,2	76,4	39,2	-42,5
Ν. ΚΟΡΙΝΘΙΑΣ	-31,0	80,8	59,3	-44,4
Ν. ΛΑΚΩΝΙΑΣ	30,0	25,6	19,5	-34,6
Ν. ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ	-21,6	38,3	23,8	-35,8
Ν. ΖΑΚΥΝΘΟΥ	-70,8	73,4	31,6	-35,9
Ν. ΚΕΡΚΥΡΑΣ	-33,7	53,6	52,4	-45,6
Ν. ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΣ	-21,5	25,9	19,3	-31,9
Ν. ΛΕΥΚΑΔΟΣ	-52,2	53,8	21,6	-41,0
Ν. ΑΡΤΗΣ	-44,1	79,7	56,4	-51,7
Ν. ΘΕΣΣΠΡΩΤΙΑΣ	-21,9	38,5	57,9	-48,8
Ν. ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ	-15,0	38,9	44,0	-44,9

N. ΠΙΡΕΒΕΖΗΣ	-57,0	101,3	59,4	-51,8
N. ΚΑΡΔΙΤΣΗΣ	282,0	85,5	70,9	-52,7
N. ΛΑΡΙΣΗΣ	133,5	105,0	96,9	-53,8
N. ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ	-21,4	78,2	53,4	-47,0
N. ΤΡΙΚΑΛΩΝ	169,2	99,3	93,7	-54,8
N. ΓΡΕΒΕΝΩΝ	-9,5	47,5	57,3	-53,7
N. ΔΡΑΜΑΣ	-1,4	36,4	64,9	-52,9
N. ΗΜΑΘΙΑΣ	-31,7	100,2	105,0	-53,9
N. ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ	-45,1	82,1	59,7	-50,3
N. ΚΑΒΑΛΑΣ	-20,0	57,9	48,7	-52,2
N. ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ	-27,0	57,9	76,4	-52,4
N. ΚΙΑΚΙΣ	-51,9	32,8	74,9	-52,7
N. ΚΟΖΑΝΗΣ	-17,9	56,5	76,4	-53,9
N. ΠΕΛΛΗΣ	-26,0	60,6	95,0	-51,4
N. ΠΙΕΡΙΑΣ	206,6	59,6	94,9	-51,9
N. ΣΕΡΡΩΝ	-36,4	57,0	69,3	-53,9
N. ΦΛΩΡΙΝΗΣ	-30,6	42,9	80,2	-47,4
N. ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ	-50,3	36,9	32,5	-44,1
N. ΕΒΡΟΥ	2,1	54,0	67,4	-54,7
N. ΞΑΝΘΗΣ	-61,8	60,2	104,6	-50,0
N. ΡΟΔΟΠΗΣ	5,7	44,1	94,1	-46,8
N. ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ	-45,6	17,1	23,8	-29,4
N. ΚΥΚΛΑΔΩΝ	-15,0	15,1	18,1	-32,5
N. ΛΕΣΒΟΥ	11,5	2,8	23,0	-31,3
N. ΣΑΜΟΥ	-36,4	16,2	7,1	-25,4
N. ΧΙΟΥ	-62,9	25,4	18,4	-29,4
N. ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ	-11,3	27,4	7,9	-32,8
N. ΛΑΣΙΘΙΟΥ	22,1	16,7	1,1	-23,2
N. ΡΕΘΥΜΝΗΣ	-63,1	18,2	1,8	-14,7
N. ΧΑΝΙΩΝ	-31,1	37,2	15,1	-36,5
N. ΑΤΤΙΚΗΣ	-59,9	62,6	39,3	-41,8

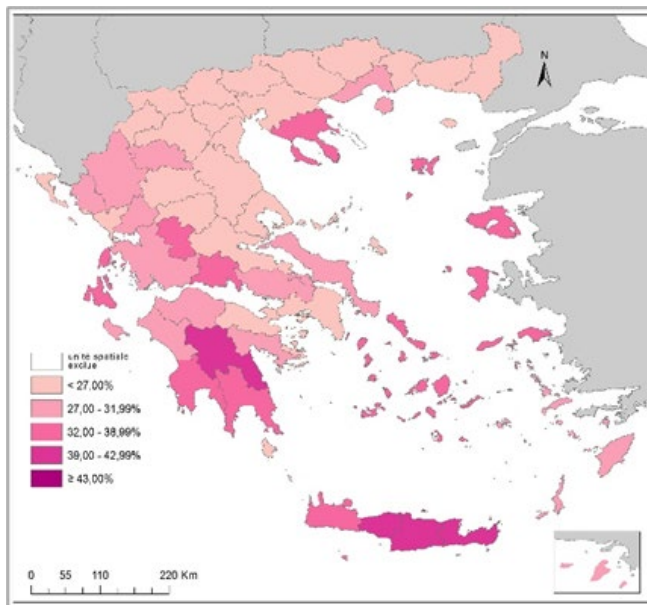
Χάρτης 7. % των 80 ετών και άνω στην απογραφή του 1991 που ζουν σε Ίδρυμα

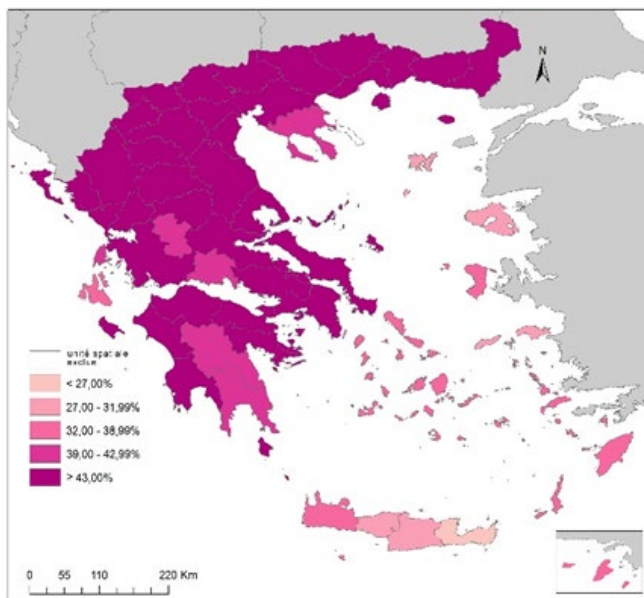
Χάρτης 8. % των 80 ετών και άνω στην απογραφή του 1991 που ζουν μόνοι

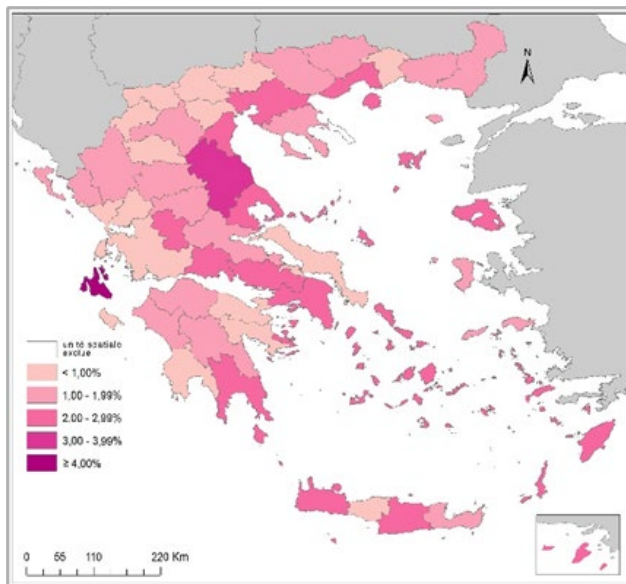
Χάρτης 9. % των 80 ετών και άνω στην απογραφή του 1991 που ζουν με τον/την σύζυγό τους (με ή χωρίς άλλο/άλλα άτομα) (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Απογραφές πληθυσμού 1991-2011, ίδια επεξεργασία)

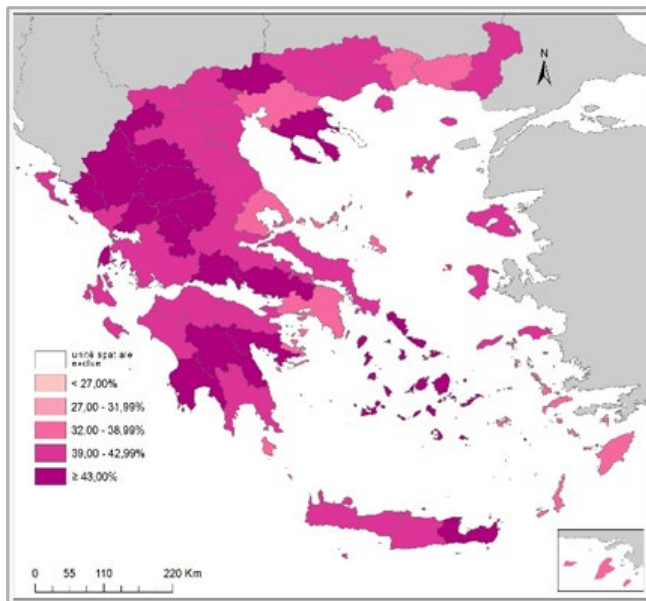
Χάρτης 10. % των 80 ετών και άνω στην απογραφή του 1991 που ζουν χωρίς τον/την σύζυγό τους αλλά με άλλο/άλλα άτομα

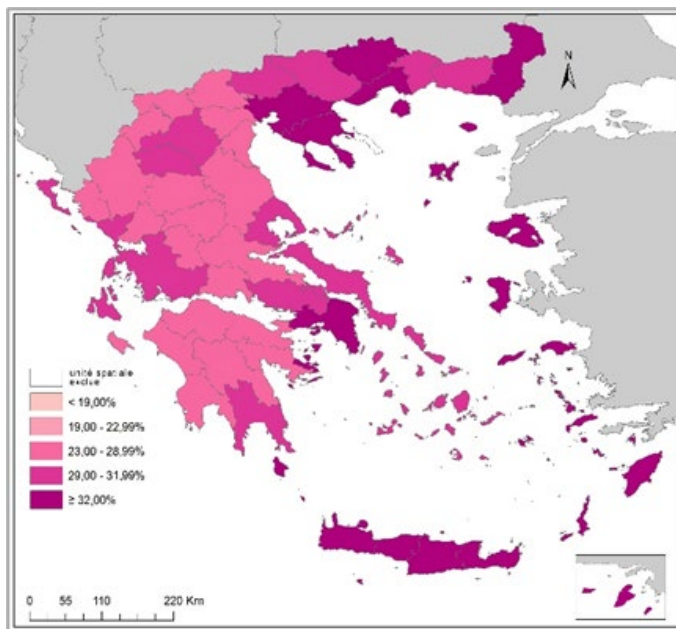
Χάρτης 11. % των 80 ετών και άνω στην απογραφή του 2011 που ζουν σε Ίδρυμα

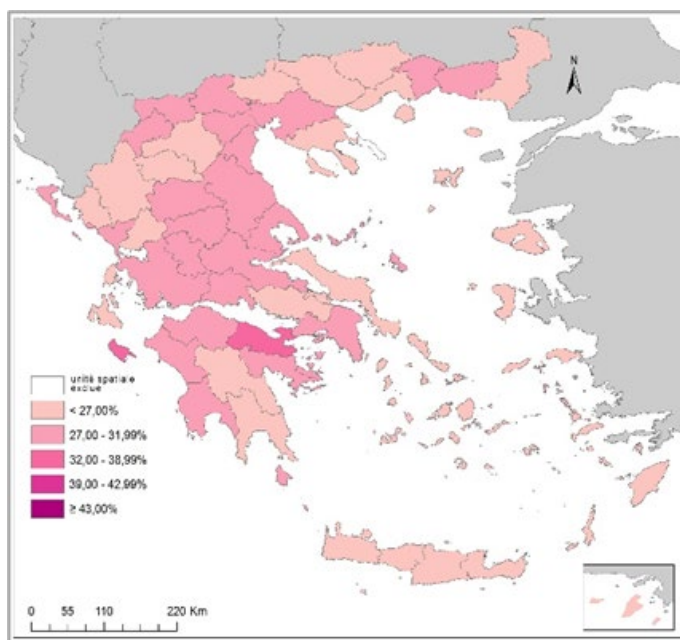
Χάρτης 13. % των 80 ετών και άνω στην απογραφή του 2011 που ζουν με τον/ την σύζυγό τους (με ή χωρίς άλλο/ άλλα άτομα) (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Απογραφές πληθυσμού 1991-2011, ίδια επεξεργασία

Χάρτης 12. % των 80 ετών και άνω στην απογραφή του 2011 που ζουν μόνοι

Χάρτης 14. % των 80 ετών και άνω στην απογραφή του 2011 που ζουν χωρίς τον/ την σύζυγό τους αλλά με άλλο/ άλλα άτομα

Η πτώση όμως αυτή είναι συγκρατημένη στα νησιά -όπως και στη Νότια Πελοπόννησο, στη Χαλκιδική, την Ευρυτανία και τη Φωκίδα (ομάδα 1) όπου οι μεταβολές γενικότερα των τριών κύριων τύπων διαβίωσης είναι περιορισμένες (Πίνακες 4 – 5 & Χάρτη 15) .

Πίνακας 4. Μοτίβα εξέλιξης των κυριών τύπων διαβίωσης κατά την περίοδο 1991-2011

Κωδ.	Νομοί	Μόνοι	Με την/το σύζυγο, με ή χωρίς άλλο/α άτομο/α	Χωρίς τον/την σύζυγο αλλά με άλλο άτομα/άλλα άτομα	Ομάδα
84	Ν. ΣΑΜΟΥ	1	1	1	1
92	Ν. ΛΑΣΙΘΙΟΥ	1	1	1	1
93	ΝΟΜΟΣ ΡΕΘΥΜΝΗΣ	1	1	1	1
85	ΝΟΜΟΣ ΧΙΟΥ	1	1	1	1
82	ΝΟΜΟΣ ΚΥΚΛΑΔΩΝ	1	1	1	1
83	ΝΟΜΟΣ ΛΕΣΒΟΥ	1	2	1	1
81	ΝΟΜΟΣ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ	1	2	1	1
05	ΝΟΜΟΣ ΕΥΡΥΤΑΝΙΑΣ	1	2	1	1
16	ΝΟΜΟΣ ΛΑΚΩΝΙΑΣ	1	2	2	1
07	ΝΟΜΟΣ ΦΩΚΙΔΟΣ	1	1	2	1
17	ΝΟΜΟΣ ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ	2	2	2	1
64	ΝΟΜΟΣ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ	2	2	2	1
94	ΝΟΜΟΣ ΧΑΝΙΩΝ	2	1	2	1
12	ΝΟΜΟΣ ΑΡΚΑΔΙΑΣ	2	1	1	1
91	ΝΟΜΟΣ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ	2	1	1	1
23	ΝΟΜΟΣ ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΣ	2	1	1	1
55	ΝΟΜΟΣ ΚΑΒΑΛΑΣ	3	3	4	2
22	ΝΟΜΟΣ ΚΕΡΚΥΡΑΣ	3	3	3	2
04	ΝΟΜΟΣ ΕΥΒΟΙΑΣ	3	2	2	2
24	ΝΟΜΟΣ ΛΕΥΚΑΔΟΣ	3	2	2	2
33	ΝΟΜΟΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ	2	3	3	2
63	ΝΟΜΟΣ ΦΛΩΡΙΝΗΣ	3	5	3	3
73	ΝΟΜΟΣ ΡΟΔΟΠΗΣ	3	5	3	3
58	ΝΟΜΟΣ ΚΟΖΑΝΗΣ	3	5	5	3
51	ΝΟΜΟΣ ΓΡΕΒΕΝΩΝ	3	4	5	3
62	ΝΟΜΟΣ ΣΕΡΡΩΝ	3	4	5	3
71	ΝΟΜΟΣ ΕΒΡΟΥ	3	4	5	3
52	ΝΟΜΟΣ ΔΡΑΜΑΣ	2	4	5	3
57	ΝΟΜΟΣ ΚΙΛΚΙΣ	2	5	4	3
32	ΝΟΜΟΣ ΘΕΣΣΑΛΩΤΙΑΣ	2	4	3	3

01	ΝΟΜΟΣ ΑΙΤΩΛΙΑΣ ΚΑΙ ΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ	5	3	3	4
13	ΝΟΜΟΣ ΑΧΑΪΑΣ	5	3	3	4
31	ΝΟΜΟΣ ΑΡΤΗΣ	5	3	4	4
15	ΝΟΜΟΣ ΚΟΡΙΝΘΙΑΣ	5	4	3	4
03	ΝΟΜΟΣ ΒΟΙΩΤΙΑΣ	4	3	5	4
11	ΝΟΜΟΣ ΑΡΓΟΛΙΔΟΣ	4	3	3	4
A	ΑΤΤΙΚΗ	4	3	2	4
43	ΝΟΜΟΣ ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ	4	3	3	4
21	ΝΟΜΟΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ	4	2	2	4
14	ΝΟΜΟΣ ΗΛΕΪΑΣ	4	2	2	4
56	ΝΟΜΟΣ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ	4	5	4	5
59	ΝΟΜΟΣ ΠΕΛΛΗΣ	4	5	4	5
72	ΝΟΜΟΣ ΞΑΝΘΗΣ	4	5	4	5
61	ΝΟΜΟΣ ΠΙΕΡΙΑΣ	4	5	4	5
06	ΝΟΜΟΣ ΦΘΙΩΤΙΔΟΣ	5	4	4	5
54	ΝΟΜΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ	5	4	4	5
34	ΝΟΜΟΣ ΠΡΕΒΕΖΗΣ	5	4	4	5
41	ΝΟΜΟΣ ΚΑΡΔΙΤΣΗΣ	5	4	5	5
53	ΝΟΜΟΣ ΗΜΑΘΙΑΣ	5	5	5	5
42	ΝΟΜΟΣ ΛΑΡΙΣΗΣ	5	5	5	5
44	ΝΟΜΟΣ ΤΡΙΚΑΛΩΝ	5	5	5	5

Πίνακας 5. Κατανομή (%) ατόμων 80 ετών και άνω ανάλογα με τον τύπο διαβίωσης, 1991 και 2011

Ομάδα	1991			2011			Μέση ένταση μεταβολής		
	Τύπος Α	Τύπος Β	Τύπος Γ	Τύπος Α	Τύπος Β	Τύπος Γ	Τύπος Α	Τύπος Β	Τύπος Γ
1	25,7	36,4	35,3	31,7	42,2	24,0	+23,2	+16,0	-31,9
2	20,3	30,7	47,0	30,5	42,6	25,6	+50,0	+39,0	-45,6
3	21,1	25,3	52,4	30,6	43,0	25,4	+45,1	+70,2	51,5
4	15,9	28,1	53,7	28,2	41,2	29,2	+77,46	+46,6	-45,6
5	15,7	23,1	60,1	28,1	41,9	28,8	+79,2	+81,8	-52,1
Ελλάδα	20,0	28,4	48,5	31,1	40,1	27,0	+55,4	+40,9	-44,4

Τύπος Α: Ζουν μόνοι

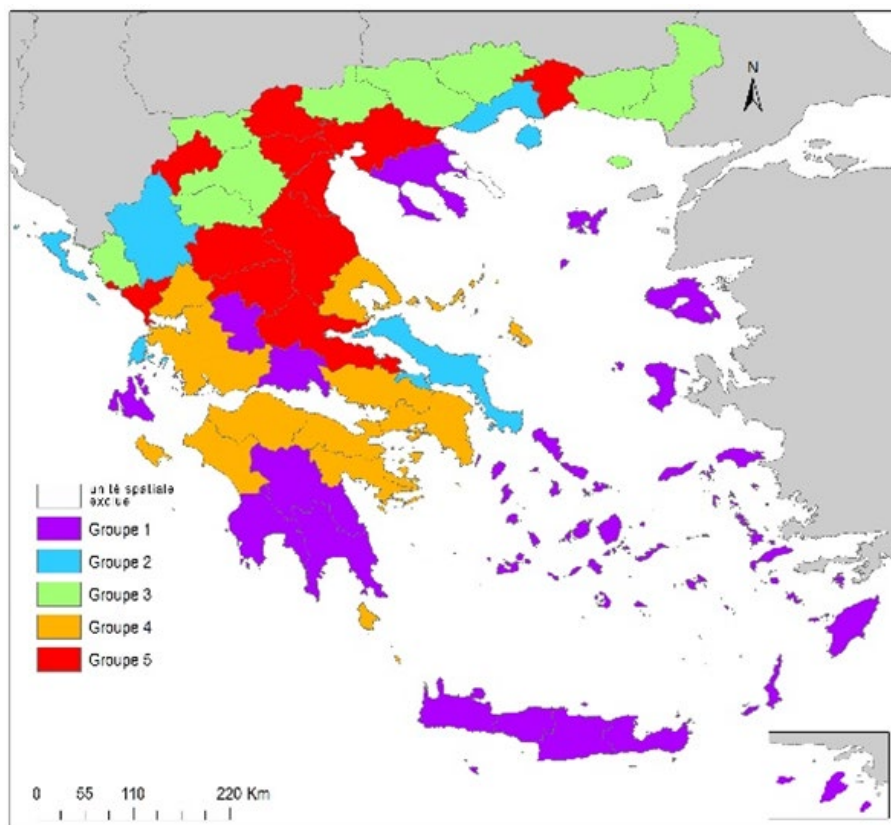
Τύπος Β: Συγκατοίκηση με την/το σύζυγο με ή χωρίς άλλο/α άτομο/α

Τύπος Γ: Συγκατοίκηση με άλλο άτομο / άλλα άτομα

Σε πέντε νομούς της χώρας (Καβάλα, Ιωάννινα, Κέρκυρα, Λευκάδα και Εύβοια) οι

μεταβολές είναι σχεδόν ταυτόσημες με εκείνες που καταγράφονται για το σύνολο της χώρας (ομάδα 2). Στους νομούς αυτούς όμως η κατανομή των υπερηλικών κατοίκων στους εξεταζόμενους τύπους διαβίωσης, τόσο στην αρχή όσο και στο τέλος της εικοσαετίας, ήταν πολύ κοντά στη κατανομή των 80+ στο σύνολο της χώρας.

Χάρτης 15. Μεταβολές των τύπων διαβίωσης των 80 ετών και άνω (1991-2011) (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Απογραφές πληθυσμού 1991-2011, ίδια επεξεργασία)

Αν και οι υπόλοιποι νομοί εμφανίζουν υψηλότερη ένταση μεταβολών σε σχέση με τον εθνικό μέσο όρο, διακρίνονται 3 ομάδες. Ειδικότερα, 9 νομοί της Βόρειας Ελλάδας (ομάδα 3) παρουσιάζουν έντονη πτώση της συγκατοίκησης με άλλα άτομα, ενώ το 1991 περισσότεροι από έναν στους δυο υπερήλικες διαβίωναν με αυτόν τον τρόπο, η αντίστοιχη αναλογία το 2011 ανέρχεται σε έναν στους τέσσερεις, με αποτέλεσμα να κυριαρχεί πλέον η συγκατοίκηση με τη/το σύζυγο (Πίνακας 4). Στους 10 νομούς της 4ης ομάδας, η

συρρίκνωση της συγκατοίκησης με άλλα άτομα (λιγότερο έντονη σε σχέση με την προηγούμενη ομάδα) οφείλεται κυρίως στην αύξηση των υπερηλικών που ζουν μόνοι (διπλασιασμός του ποσοστού). Στην ομάδα αυτή εντάσσονται η Αττική, το βόρειο τμήμα της Πελοποννήσου, η Βοιωτία, καθώς και η Αιτωλοακαρνανία και η Άρτα στη Δυτική Ελλάδα. Τέλος, η τελευταία ομάδα (5η ομάδα), κατά την εξεταζόμενη περίοδο παρουσιάζει τις εντονότερες μεταβολές στους 3 κύριους τύπους διαβίωσης. Η έντονη πτώση της συγκατοίκησης με άλλα άτομα (από 60% το 1991 στα 29% το 2011) συνοδεύτηκε από την αύξηση του ποσοστού των υπερηλικών που ζουν μόνοι (ποσοστό περιορισμένο το 1991 όπως στη προηγούμενη ομάδα), και εκείνου των υπερηλικών που ζουν με την/ το σύζυγο.

5. Συμπεράσματα

Η Ελλάδα στις αρχές της δεκαετίας του '50 ήταν μια νεανική χώρα, ενώ τις τελευταίες δεκαετίες γερνά ταχύτατα, με αποτέλεσμα σήμερα (2019) σε 100 νέους να αντιστοιχούν 153 άτομα 65 ετών και άνω. Ταυτοχρόνως, οι διαφοροποιημένοι ρυθμοί της αύξησης των 65+ και 80+ σε σχέση με τις άλλες ηλικιακές ομάδες οδηγούν και στην εμφάνιση της «γήρανσης μέσα στη γήρανση». Η επιτάχυνση της γήρανσης, καθώς και τα χαρακτηριστικά της παρουσιάζουν σημαντικές διαφοροποιήσεις σε περιφερειακό επίπεδο. Ειδικότερα, το 1991, τα υψηλότερα ποσοστά των 65+ καταγράφονται στο δυτικό τμήμα της ηπειρωτικής Ελλάδας και στη νησιωτική χώρα, με εξαίρεση τα Δωδεκάνησα. ενώ αντίστοιχη είναι και η εικόνα για το ποσοστό των 80+. Γενικά, η πλειονότητα των παράκτιων νομών του αναπτυξιακού άξονα «S» είναι συγκριτικά νεανικοί, ενώ η ορεινή Ελλάδα και η νότια Πελοπόννησος είναι ήδη «γερασμένες».

Μετά από μία εικοσαετία ριζικών αλλαγών σε πολλά επίπεδα, το 2011 το μοτίβο της γήρανσης έχει μερικώς αλλάξει. Τα περισσότερα νησιά, η Θράκη και οι νομοί που βρίσκονται εκατέρωθεν του κυρίου αναπτυξιακού άξονα της χώρας (Αχαΐα-Αττική-Θεσσαλονίκη) γερνούν με σαφώς βραδύτερους ρυθμούς από εκείνους των ορεινών ή/ και απομονωμένων νομών. Οι χωρικά διαφοροποιημένοι ρυθμοί γήρανσης ανάμεσα στο 1991 και το 2011 οφείλονται σε συνδυασμό παραγόντων (διαφορική μείωση της γονιμότητας, μη ισοδύναμοι ρυθμοί εσωτερικής και εξωτερικής μετανάστευσης).

Όσον αφορά τον πληθυσμό 80+, η αύξησή του μετά το 1991 ήταν ταχύτερη από αυτήν των 65+. Τα ποσοστά των «υπερηλικών» στον πληθυσμό των 65+ διαφοροποιούνται σαφώς στο χώρο με αποτέλεσμα το 2011 στο δυτικό τμήμα της ηπειρωτικής Ελλάδας, στα νησιά του Ιονίου και του Βόρειου Αιγαίου τα ποσοστά των υπερηλικών να είναι σαφώς υψηλότερα. Οι προαναφερθείσες δημογραφικές αλλαγές οξύνουν ιδιαίτερα το ζήτημα της αυτονομίας των υπερηλικών: η χώρα μας με δεδομένες, αφενός, την αλληλεγγύη μεταξύ των γενεών, αφετέρου, την απουσία δημοσίων πολιτικών

στήριξης των ηλικιωμένων, εξακολουθεί να χαρακτηρίζεται από δίκτυα φροντίδας βασισμένα στην οικογένεια και στη φυσική εγγύτητα μεταξύ ενηλίκων τέκνων και ηλικιωμένων γονέων.

Έτσι, το 1991, 97% των υπερηλίκων ζουν στο σπίτι τους και η σπάνια διαβίωση σε ιδρύματα αποτυπώνει την αρνητική άποψη της ελληνικής κοινωνίας για την ιδρυματοποίησή τους. Το ποσοστό αυτών που ζουν μόνοι είναι χαμηλό, ενώ η συμβίωση αλλά με άλλο/α άτομο/α χωρίς το/τη σύζυγο είναι η συχνότερη μορφή διαβίωσης και οι χωρικές διαφοροποιήσεις δεν είναι ιδιαίτερα έντονες. Στην πλειονότητα των νομών, η συμβίωση των ατόμων 80 ετών και άνω με άλλους είναι η συχνότερη μορφή διαβίωσης ακολουθούμενη από τη συμβίωση με τη/το σύζυγο. Η δεύτερη αυτή μορφή διευθέτησης εμφανίζει υψηλότερα ποσοστά στο δυτικό τμήμα της ηπειρωτικής χώρας. Αντίθετα, στους νομούς του Αιγαίου η συμβίωση με την/ το σύζυγο είναι συχνότερη, ενώ υψηλά επίσης είναι τα ποσοστά υπερηλίκων που ζουν μόνοι. Σημαντικά ποσοστά υπερηλίκων που ζουν μόνοι εντοπίζονται επίσης σε νομούς της ηπειρωτικής χώρας που χαρακτηρίζονται από έντονη ορεινότητα ή/ και είναι ιδιαίτερα απομακρυσμένοι από μεγάλα αστικά κέντρα ή κεντρικούς οδικούς άξονες.

Είκοσι χρόνια αργότερα, τα πρότυπα διαβίωσης αλλάζουν ενώ οι υφιστάμενες χωρικές διαφοροποιήσεις ανάμεσα στο 1991 και το 2011 τείνουν να αμβλυνθούν. Το ποσοστό των ατόμων 80 ετών και άνω που συγκατοικούν με άλλα άτομα υποχωρεί το 2011 και ο τύπος αυτός διαβίωσης δεν είναι πλέον κυρίαρχος (αν και παραμένει συγκριτικά υψηλή στους νομούς της δυτικής ηπειρωτικής & νησιωτικής χώρας). Ταυτόχρονα αυξάνονται τα ποσοστά τόσο των υπερηλίκων που ζουν μόνοι, όσο και εκείνων που συμβιώνουν με την/ το σύζυγο τους, ενώ η σημαντική αύξηση του πλήθους αλλά και του ειδικού βάρους των ατόμων ηλικίας 80+ ανάμεσα στο 1991 και το 2011 δεν συνοδεύτηκε από σημαντική αύξηση των διαβιούντων σε ιδρύματα. Στη χώρα μας, όπου οι οικογενειακοί δεσμοί παραμένουν ισχυροί και η αλληλεγγύη των γενεών υφίσταται ακόμη, η ιδρυματοποίηση των υπερηλίκων εξακολουθεί να αποτελεί εξαίρεση και σε αυτό συντείνουν η έλλειψη δημόσιων / δημοτικών/ κοινωφελών δομών, η προβληματική συχνά ποιότητα των παρεχόμενων υπηρεσιών και το ιδιαίτερα υψηλό κόστος των ιδρυμάτων που είναι δύσκολο να καλυφθεί από τους ηλικιωμένους ή τους οικείους τους.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Γεώργας Δ., Γκάρη Α. και Μυλωνάς Κ. (2004) «Σχέσεις με συγγενείς στην ελληνική οικογένεια», στο Μουσούρου Λ., Στρατηγάκη Μ. (επιμ.), Ζητήματα οικογενειακής

- Πολιτικής, Αθήνα: Gutenberg. 189-225.
- Κακλαμάνη Σ. και Ντύκεν Μ.Ν. (2015) «Η πληθυσμιακή γήρανση στην ύπαιθρο χώρα: Μία ετερογενής κατάσταση με θετικές και αρνητικές επιπτώσεις, Αειχώρος, Νο 20: 66-95.
- Κοτζαμάνης Β. (2020) «Η δημογραφική γήρανση, πρόκληση ή απειλή;» Δημογραφικά Νέα, 38.
- Λυμπεράκη Α., Τήνιος Π. και Φιλαλήθης Τ. (2009) «Ζωή 50+. Υγεία, γήρανση και σύνταξη στην Ελλάδα και στην Ευρώπη», Αθήνα: Κριτική.
- Ντυκέν Μ-Ν. και Κρομμυδάκης Ν. (2009) «Η απόκλιση πραγματικού-μόνιμου πληθυσμού στα διαφορά χωρικά επίπεδα της Κρήτης: Καθοριστικός παράγοντας για το χωροταξικό σχεδιασμό», στο Πρακτικά 2ου Πανελληνίου Συνεδρίου Πολεοδομίας, Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης: Τόμος ΙΙΙ. Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, σελ. 1425-1432.
- Τριανταφύλλου Τ., Μεσθεναίου Ε., Προύσκας Κ., Γκόλτση Π., Κοντούκα Σ. και Λουκίσης Α. (2006) Πανελλαδική Έρευνα: Η Οικογένεια που Φροντίζει Έξαρτημένα Ηλικιωμένα Άτομα. Περίληψη της Ελληνικής Έρευνας. Ερευνητική Ομάδα Sextant και «50+Ελλάς» - Eurofamcare, Αθήνα.

Ξενογλώσση

- Albert J., Köhler U. (2004) «Health and care in an enlarged Europe», European foundation for the improvement and working conditions, Office for Official Publications of the European Communities.
- Börsch-Supan A., Brugiavini A., Jurges H., Mackenbach J., Siegrist J. και Weber G. (2008) «First Results from the Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe (2004-2007). Starting the Longitudinal Dimension», Mannheim Research Institute for the Economics of Aging.
- Börsch-Supan A. και Bran M. (2013) «Active ageing and solidarity between generations in Europe. First results from SHARE after the economic crisis. Walter de Gruyter GmbH & Co. KG, Berlin/Boston [The book is published with open access at www.degruyter.com]. Download Date | 3/9/15 10:59 AM.
- Craveiro D., Delerue-Matos A., Silva S.G., Martinez-Pecino R. και Schouten M.J. (2013) “31. Intergenerational support: the role of gender and social networks”, Börsch-Supan A., M. Bran Active ageing and solidarity between generations in Europe. First results from SHARE after the economic crisis, Walter de Gruyter GmbH & Co. KG, Berlin/Boston. 359-368.
- De Jong Gierveld J., Dykstra P. και Schenk N. (2012) “Living arrangements, intergenerational support types and older adult loneliness in Eastern and Western Europe”, Demographic Research, 27: 167-200.

- Djundeva M., Dykstra P. και Fokkema T. (2018) “Is Living Alone ‘Aging Alone’? Solitary Living, Network Types, and Well-Being”, *Journal of Gerontology B Psychol Sci Soc Sci*, Vol. XX, No. XX, 1–10.
- Dykstra A.P. (2009) “Older adult loneliness: myths and realities”, *European Journal Ageing*, 6: 91-100.
- Eurostat (2019)
https://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php/Population_structure_and_ageing.
- Fokkema T. και Liefbroer A.C. (2008) “Trends in living arrangements in Europe: Convergence or divergence?”, *Demographic Research*, 19: 1351-1418.
- Gaymu J., Delbès C., Springer S., Binet A., Désesquelles A., Kalogirou S. και Ziegler U. (2006) “Determinants of the living arrangements of older people in Europe”, in *European Journal of Population*, 22 :241-262.
- Karagiannaki E. (2005) “Changes in the living arrangements of elderly people in Greece: 1974-1999”, Centre for Analysis of Social Exclusion, London School of Economics. https://www.researchgate.net/publication/4928998_Changes_in_the_Living_Arrangements_of_Elderly_People_in_Greece_1974-1999
- Kohli M., H. Konemund και Vogel C. (2008) “5.1 Shrinking Families? Marital Status, Childlessness, and Intergenerational Relationships”, in Börsch-Supan A., A. Brugiavini, H. Jurges, J. Mackenbach, J. Siegrist et G. Weber) *First Results from the Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe (2004-2007). Starting the Longitudinal Dimension*. Mannheim Research Institute for the Economics of Aging.166-173.
- Kostaki A., Kotzamanis, B. Agorastakis M. (2009) “Effects of immigration on population growth and structures in Greece – A spatial approach”, *Vienna Yearbook of Population Research (Austria Academy of Sciences)*, Vienna, 2009, 167-195.
- Kotzamanis (2018) « Nommer pour compter, compter pour mesurer, mesurer pour comprendre, comprendre pour agir. De l’usage des statistiques en Grèce », in : B. Kotzamanis., A. Parant (eds), *Regards sur la population de l’Europe du Sud-est/ View points on Population in South-East Europe*, Demobalk, Athens, 13-32.
- Lyberaki A., Tinios P., Mimis A. και Georgiadis T. (2013) “Mapping population aging in Europe: how are similar needs in different countries met by different family structures?”, *Journal of Maps*, 9 (1): 4-9.
- Lyberaki A. και Tinios P. (2014) “The Informal Welfare State and the Family: Invisible Actors in the Greek Drama”, *Political Studies Review*, 12: 193–208.
- Mulderh C.H. και J.M. Vandermeer (2009) “Geographical distances and support from family members”. *Population, Space and place*, Special Issue: Family Ties and Residential Locations 15(4): 381–399.

- Mun Sim Lai N., Esteve A., López Gay A. και Hertog S. (2016) “Global Patterns and Trends in Living Arrangements”, <https://iussp.confex.com/.../extended%20abstract3.pdf>
- O.N.U. (2005) «Living Arrangements of Older Persons Around the World», United Nations, New York, 216 p.
- O.N.U. (2017) «Living Arrangements of Older Persons: A Report on an Expanded International Dataset», United Nations, New York, 50 p.
- Shiovitz-Ezra S. (2015) “15.1 Loneliness in later life”, Börsch-Supan A., Kneip T., Litwin H., Myck M., Weber G. (ed.), Ageing in Europe – Supporting policies for an inclusive society Berlin: De Gruyter.
- Silverstein M. και Giarrusso R. (2010) “Aging and Family Life: A Decade Review”, Journal of Marriage and Family, 72(5): 1039-1058.
- Vozikaki M., Papadaki A., Linardakis M. και Philalithis A. (2018) “Social isolation and well-being among older adults in Europe”, Archives of Hellenic Medicine, 35(4): 506-519.

Βύρων Κοτζαμάνης

*Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Πεδίον Άρεως, 383 34 Βόλος
e-mail: bkotz@uth.gr*

Μαρί-Νοέλ Ντυκέν

*Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Πεδίον Άρεως, 383 34 Βόλος
e-mail: mdyken@uth.gr*

Σταματίνα Κακλαμάνη

*Τμήμα Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Σπουδών
Πανεπιστήμιο Κρήτης, Πανεπιστημιούπολη Γάλλων Ρέθυμνο, Κρήτη τ.κ 74100
e-mail: kakltina@otenet.gr*

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Δημήτρης Καλλιώρας
Παντολέων Σκάγιαννης
Όλγα Χριστοπούλου
Ευάγγελος Ασπρογέρακας
Νικόλαος Γαβανάς

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Ελένη Ανδρικοπούλου
Πασχάλης Αρβανιτίδης
Παναγιώτης Αρτελάρης
Σοφία Αυγερινού - Κολώνια
Αθηνά Βιτοπούλου
Γιώργος Βλόντζος
Νικόλός Βογιαζίδης
Γεωργία Γεμενετζή
Ηλίας Γεωργαντάς
Αθηνά Γιαννακού
Σπύρος Γκολφινόπουλος
Άσπα Γοσποδίνη
Δημήτρης Γούσιος
Παύλος - Μαρίνος Δελλαδέτσιμας
Αλέξης Δέφνερ
Δέσποινα Διμέλλη
Ασπασία Ευθυμιάδου
Μιχάλης Ζουμπουλάκης
Ελισάβετ Θωΐδου
Γιώργος Κανδύλης
Νικόλαος - Γεώργιος Καραχάλης
Κώστας Καρτάλης
Γρηγόρης Καυκαλάς
Ειρήνη Κλαμπατσέα
Χάρης Κοκκώσης
Παναγιώτης Κοσμόπουλος
Βύρων Κοτζαμάνης
Χρήστος Κουσιδώνης
Αλέξανδρος - Φαίδων Λαγόπουλος

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο
Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Πανεπιστήμιο Κρήτης
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
Πανεπιστήμιο Αιγαίου
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Πολυτεχνείο Κρήτης
Ελληνικός Γεωργικός Οργανισμός «Δήμητρα»
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Ακαδημία Αθηνών & ΑΠΘ

Κώστας Λαλένης	Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Λόης Λαμπριανίδης	Πανεπιστήμιο Μακεδονίας
Λίλα Λεοντίδου	Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο
Παύλος Λουκάκης	Πάντειο Πανεπιστήμιο
Θωμάς Μαλούτας	Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο
Δημήτρης Μέλισσας	Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο
Αγγελική Μενεγάκη	Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Θεόδωρος Μεταξάς	Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Κώστας Μπαγινέτας	Αποκεντρωμένη Διοίκηση Θεσσαλίας - Στερεάς Ελλάδος
Νίκος Μπάτης	Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Ηλίας Μπεριάτος	Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Κώστας Μωραΐτης	Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο
Σπύρος Νιαβής	Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Μαρί - Νοέλ Ντυκέν	Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Δημήτρης Οικονόμου	Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Απόστολος Παπαγιαννάκης	Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
Κωνσταντίνος Περάκης	Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Γιώργος Πετράκος	Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Μάγδα Πιτσιάβα - Λατινοπούλου	Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
Σεραφείμ Πολύζος	Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Αντώνης Ροβολής	Πάντειο Πανεπιστήμιο
Νίκος Σαμαράς	Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Άρης Σαπουνάκης	Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Κώστας Σεργάος	Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο
Παντολέων (Παντελής) Σκάγιαννης	Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Σοφία Σκορδίλη	Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο
Νίκος Σουλιώτης	Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών
Δημήτρης Σταθάκης	Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Αναστασία Τασοπούλου	Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Πάρις Τσάρτας	Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο
Γιώργος Τσιλιμίγκας	Πανεπιστήμιο Αιγαίου
Δημήτρης Τσιώτας	Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Δημήτρης Φουτάκης	Διεθνές Πανεπιστήμιο
Γιώργος Φωτόπουλος	Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου
Μάριος Χαϊνταρλής	Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Όλγα Χριστοπούλου	Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Μανώλης Χριστοφάκης	Πανεπιστήμιο Αιγαίου
Γιάννης Ψυχάρης	Πάντειο Πανεπιστήμιο

Περιεχόμενα

ΤΕΥΧΟΣ
ISSUE

32

ΕΤΟΣ
YEAR

2021

Βύρων Κοτζαμάνης, Μαρί-Νοέλ Ντυκέν	4
Εισαγωγή	
Βασίλης Παππάς, Δημήτρης Σαρδελιάνος, Δημήτρης Κοτζίνος	6
Γεωγραφία των Κόμβων και Πληθυσμός: ένα εναλλακτικό χωρικό μοντέλο εκτίμησης της πληθυσμιακής κατανομής	
Ευγενία Αναστασίου, Μαρί-Νοέλ Ντυκέν	29
Ανάδειξη των ελκυστικών περιοχών της υπαίθρου ως προορισμών εγκατάστασης των Ελλήνων μετά το 2000	
Ιφιγένεια Κόκκαλη	59
Μετανάστευση και εθνοπολιτισμική «ποικιλότητα» των ευρωπαϊκών πόλεων: εννοιολογικές και μεθοδολογικές επισημάνσεις	
Μαρί-Νοέλ Ντυκέν, Σταματίνα Κακλαμάνη, Δημήτρης Καρκάνης	83
Η καθημερινή κινητικότητα των απασχολούμενων στην Ελλάδα και οι χωρικές διαφοροποιήσεις της έντασης του φαινομένου	
Αλεξάνδρα Τραγάκη	113
Οικονομική και Επιχειρηματική Δραστηριότητα των Αλλοδαπών στην Ελλάδα: η περίπτωση της Αττικής	
Κώστας Ρόντος, Νικόλαος Ναγόπουλος, Νικόλαος Πανάγος, Μαρία-Ελένη Συρμαλή	133
Μεταναστευτικές και προσφυγικές ροές στην Λέσβο: διερεύνηση της πρόσληψης του φαινομένου από τον τοπικό πληθυσμό	
Κωνσταντίνος Ν. Ζαφείρης	156
Η συγχρονική γονιμότητα στην Ελλάδα κατά τα πρώτα χρόνια του 21ου αιώνα	
Βύρων Κοτζαμάνης, Μαρί-Νοέλ Ντυκέν, Σταματίνα Κακλαμάνη	186
Η εξέλιξη των τύπων διαβίωσης των ηλικιωμένων ηλικίας 80 ετών και άνω στην Ελλάδα, μια πρώτη προσέγγιση	